

Sveriges riksbank

Finansmarknadsrapport

I/1997

Innehåll

■ Förord	3
■ Del I Finansiell strukturanalys	5
■ <i>Kapitel 1 Riksbankens roll i det finansiella systemet</i>	5
■ Riksbanken och betalningssystemet	5
■ Riksbanken och det finansiella systemet	9
■ <i>Kapitel 2 Riksbankens övervakning av stabiliteten i betalningssystemet</i>	11
■ Analysen av betalningssystemets infrastruktur är inriktad på system för stora betalningar	12
■ Bankkoncernerna är i fokus vid analysen av de finansiella företagen	14
■ Det finansiella regelverket ska motverka systemrisk	16
■ Del II Bankernas konkurrenssituation	18
■ Riskerna påverkas av konkurrensen	18
■ Konkurrens även med få aktörer	20
■ <i>Kapitel 1 Bankernas konkurrenskraft</i>	23
■ Att jämföra banker – benchmarking	24
■ Kapitalstyrka – motståndskraft mot finansiella problem	24
■ Hög lönsamhet	26
■ Kostnadseffektiva banker	27
■ Låga kreditförluster	29
■ <i>Kapitel 2 Internationell konkurrens</i>	32
■ Utländska banker har länge varit verksamma i Sverige	33
■ Gränsöverskridande verksamhet – en fördubbling på två år	34
■ EMU driver på internationaliseringen	34
■ Norden ny hemmamarknad	36
■ <i>Kapitel 3 Konkurrensen om bankernas traditionella verksamhet</i>	38
■ Marknaden för sparprodukter vidgas	39
■ Bankerna har framgångsrikt hanterat de nya förutsättningarna	43
■ Lägre konkurrenstryck på utlåningsmarknaden	45
■ EMU ger ökad kapitalmarknadsfinansiering	48
■ <i>Kapitel 4 Konkurrens och makroekonomi</i>	50
■ Makroekonomiska indikatorer	50
■ Inget ökat risktagande i bankernas kreditgivning	51
■ Del III Slutsatser om stabiliteten i betalningssystemet	54
■ Riksbankens roll i det finansiella systemet	54
■ Konkurrensens effekter på riskerna	55

Förord

Riksbanken förknippas främst med penningpolitiken. Uppgiften att värna penningvärdet är en av Riksbankens huvuduppgifter och den har fått mer uppmärksamhet efter övergången till rörlig växelkurs. Parallellt har emellertid också arbetet med att säkra stabiliteten i betalningssystemet, en annan av Riksbankens huvuduppgifter, blivit allt viktigare. Det har sin bakgrund både i de omfattande förändringar som skett i den finansiella sektorn och i de finansiella kriser som inträffat på flera håll i världen under 1990-talet.

Detta är den första utgåvan av Riksbankens nya publikation – finansmarknadsrapporten. Avsikten är att i denna rapport halvårsvis redogöra för Riksbankens syn på utvecklingen i det finansiella systemet. Rapporterna kommer att innehålla en redogörelse för ett aktuellt område inom det finansiella systemet samt vilka policyfrågor som reses för Riksbanken.

Denna redogörelse kommer i huvudsak att utgöras av en analys som integrerar de tre beståndsdelarna i Riksbankens övervakning av stabiliteten i betalningssystemet – betalningssystemets infrastruktur, de för betalningssystemet centrala finansiella företagen och det finansiella regelverket.

Arbetet har bedrivits på Riksbankens betalningssystemavdelning under ledning av avdelningschefen Kai Barvell och Martin Andersson från enheten för finansiella system.

Finansmarknadsrapporten har utgjort underlag för diskussion om betalningssystemets stabilitet i riksbanksfullmäktige den 2 oktober 1997. Slutsatserna från denna diskussion redovisas i rapportens del III.

Urban Bäckström
Riksbankschef

DEL I

Finansiell strukturanalys

DEL I • KAPITEL I

Riksbankens roll i det finansiella systemet

Riksbanken har en lagstadgad uppgift att verka för stabilitet och effektivitet i betalningssystemet. Uppgiften sammanhänger med att Riksbanken tillhandahåller och verkar som central operativ part i betalningssystemet. För att fullgöra denna uppgift krävs att Riksbanken förutom att bevaka betalningssystemet analyserar det finansiella systemet och särskilt de finansiella aktörer som har central betydelse för betalningssystemet. Viktigast för Riksbanken i arbetet med betalningssystemfrågor är att verka för att minska och hantera systemrisk, d.v.s. risker som innebär hot mot hela det finansiella systemets funktionsförmåga.

Här redogörs för de mål Riksbanken har med sin verksamhet inom betalningssystemområdet. Det diskuteras varför Riksbanken verkar inom området, vad som är syftet med verksamheten samt några viktiga utgångspunkter för arbetet. Först behandlas Riksbankens verksamhet inom betalningssystemområdet i snävare bemärkelse, d.v.s. den del av det finansiella systemet som förmedlar betalningar och därtill hörande tjänster. Sedan diskuteras Riksbankens roll i det finansiella systemet i vidare bemärkelse.

Riksbanken och betalningssystemet

I varje marknadsekonomi spelar det finansiella systemet en central, om än många gånger indirekt, roll. Det finansiella systemets viktigaste uppgifter är:

- att tillhandahålla betalningstjänster,
- att omvandla sparkapital till investeringar, samt
- att möjliggöra för hushåll och företag att hantera ekonomisk osäkerhet och risk.

Det finansiella systemet fungerar som smörjmedel för hela ekonomin. Ett väl fungerande finansiellt system leder till lägre kostnader och mindre risker i produktionen av varor och tjänster och främjar därigenom tillväxt och sysselsättning. På motsvarande sätt kan en störning i det finansiella systemets funktioner få negativa konsekvenser för hela samhällsekonomin. Kriser i det finansiella systemet kan medverka till att den samhällsekonomiska utvecklingen kommer in i en ond cirkel av fallande produktion, stigande arbetslöshet och deflation. Den ekonomiska utvecklingen stagnerar. Det är både svårt och kostsamt att åter-

föra ekonomin till normala förhållanden. Förutsättningarna för en centralbank att bedriva penningpolitik försämras också. Det är därför som myndigheterna i många länder använder mer resurser till att följa och reglera den finansiella sektorn än vad de gör för många andra sektorer.

En störning i det finansiella systemets funktioner kan få negativa konsekvenser för hela samhällsekonomin.

Då betalningsförmedling är en av det finansiella systemets grundläggande funktioner kan betalningssystemet ses som en av det finansiella systemets viktigaste delar. Basen i betalningssystemet utgörs av alla de konton som företag och enskilda håller i banksystemet. Betalningsförmedlingen är med andra ord nära sammankopplad med bankernas inlåning och därigenom får bankerna en nyckelroll i betalningssystemet.

Betalningssystemets betydelse för samhällsekonomin kan illustreras med att i stort sett varje ekonomisk transaktion kräver att någon form av betalning utförs. Det är därför viktigt att betalningar går att genomföra säkert och till låga kostnader. Det är också angeläget att möjligheten att genomföra betalningar inte upphör, exempelvis i händelse av en finansiell kris.

Normalt kan betalningstjänster i allt väsentligt förväntas komma till stånd på sedvanliga marknadsmissiga villkor där marknadsaktörer bygger upp betalningssystem och tar betalt för dessa tjänster. Exempelvis har bankerna byggt upp bankgirosystemet för att hantera betalningar till och från hushåll och företag. Det kan emellertid inte förväntas att marknadsaktörerna fullt ut beaktar risken för att betalningsförmedlingen i en krissituation upphör eller försvåras kraftigt. Detta beror på så kallade marknadsmisslyckanden eller externa effekter, som uppstår när en utomstående påverkas av två parter agerande på en marknad och dessa parter inte har ekonomiska motiv att hantera problem så att effekterna på utomstående beaktas. Den mest betydelsefulla externa effekten avseende betalningssystemet utgörs av så kallad systemrisk.

Systemriskerna uppstår när kreditproblem, likvidi-

tetsproblem eller allvarliga tekniska störningar i en bank skapar betydande kredit- eller likviditetsproblem i andra banker. Ett tydligt exempel på hur systemriskerna uppstår och där utformningen av betalningssystemet är av central betydelse är risken för att oförmåga hos en bank att avveckla betalningar sprider sig på ett dominolikhande sätt till andra banker. Detta kan ske genom att bank A inte kan fullgöra sina betalningar till bank B som i sin tur inte kan fullgöra sina betalningar till bank C osv. Genom ett sådant förlopp riskerar bank B och bank C m.fl. att fallera, trots att de inte har andra problem än att bank A inte klarar av sina betalningar. Bank B kan skydda sig mot detta genom att bygga upp stora egna reserver eller genom att hålla flera olika finansieringsmöjligheter öppna, men det är inte säkert att det är ekonomiskt försvarbart för banken att ha så omfattande marginaler att skyddet är tillräckligt för alla eventualiteter.

Systemriskerna uppstår när kreditproblem, likviditetsproblem eller allvarliga tekniska störningar i en bank skapar betydande kredit- eller likviditetsproblem i andra banker.

Systemstörningar kan i första hand uppstå i samband med mycket stora betalningar mellan betalningsförmedlare. Detta har sin grund i att spridningseffekterna riskerar att bli betydande, framför allt när betalningarna är så stora att de inblandade instituten, och den infrastruktur som de i praktiken utgör en del av, riskerar att hotas enbart på grund av att en stor betalning från en motpart uteblir eller försenas. En indikation på storleken på betalningarna mellan banker är att omsättningen i Riksbankens centrala betalningssystem, RIX-systemet, där transaktioner mellan finansiella institut avvecklas, uppgår till cirka 300 miljarder kronor per dag, fördelat på ca 1 500 transaktioner. Detta innebär att ett belopp som motsvarar Sveriges bruttonationalprodukt omsätts på fem dagar i RIX-systemet.

För att externa effekter ska beaktas på en marknad krävs normalt att staten på något sätt ingriper. Detta ingripande kan ha flera skepnader, exempelvis information, reglering, koordinering av marknads-

insatser eller direkta finansiella engagemang. Riksbankens roll är att tillsammans med andra statliga organ, i första hand Finansinspektionen och Finansdepartementet, komplettera marknaden, så att betalningsväsendet fungerar på ett samhällsekonomiskt tillfredsställande sätt och framför allt att systemriskerna beaktas.

Riksbanken har ansvar för betalningssystemets funktionsförmåga

Riksbankens funktion i betalningssystemet har i riksbankslagen formulerats som att Riksbanken, vid sidan av ansvaret för valuta- och kreditpolitiken (läs penningpolitiken), ska främja ett säkert och effektivt betalningsväsende (se ruta nedan). Riksbanken har sedan lång tid tillbaka ett aktivt operativt ansvar för ett antal strategiska funktioner i betalningsförmedlingen. Utöver att ge ut sedlar och mynt tillhandahåller Riksbanken ett system för clearing och avveckling av betalningar mellan bankerna, RIX-systemet, ett system som även innefattar upplåningsmöjligheter i Riksbanken för dessa banker. Riksbanken utgör knutpunkten i det svenska betalningssystemet genom att samtliga betalningar mellan bankerna slussas genom RIX-systemet och Riksbanken fyller med detta rollen som *bankernas bank*.

Centralbanker har av tradition inrättat centrala

betalningssystem för stora betalningar. Detta är en aktivitet som är förknippad med de konton som bankerna har i centralbanken. Genom kontona är det möjligt att hantera likviditetsproblem under dagen via kortfristiga krediter och det är på dessa konton som slutlig reglering av tillgångar och skulder mellan bankerna äger rum. Det finns därutöver ett behov av ett system för att genomföra penningpolitiska operationer. Genom att Riksbanken beviljar in- och utlåning över natten med en marginal kring marknadsräntan är det lönsamt för bankerna att i stället för att utnyttja denna möjlighet utjämna sina överrespektive underskott genom att låna av varandra på den s.k. interbankmarknaden. En fungerande interbankmarknad är därmed en förutsättning för en effektiv räntebildning. Det är också bankernas agerande på denna marknad som leder till att de får betydande kreditexponeringar gentemot varandra.

Det finns också en mer grundläggande orsak till att centralbanken driver det centrala betalningssystemet i ett land, nämligen att systemet ska kunna låna ut medel till deltagarna när det uppstår likviditetsbrist. Behov av likviditetsförsörjning finns kontinuerligt men behoven blir särskilt stora när systemkriser uppstår. Centralbanken har som garant för ett lands betalningsmedel unika möjligheter att producera likviditet, d.v.s. skapa pengar, och därmed en mycket stor fördel som bärare av risken med att upp-

CENTRALBANKERS ÖVERVAKNINGSROLL

En centralbanks uppgift att verka för säkerheten i betalningssystemet brukar i internationella sammanhang betecknas som "oversight". I 22 § riksbankslagen används uttrycket "att övervaka betalningssystemets stabilitet" när Riksbankens roll i betalningssystemet åsyftas och begreppet *övervakning* används därför i fortsättningen som översättning till "oversight". Övervakning ska skiljas från *tillsynen* av enskilda institut, på engelska "supervision", för vilken Finansinspektionen är ansvarig myndighet i Sverige. Övervakning kan sägas omfatta

ett system eller en marknad, medan tillsynen tar sikte på stabiliteten i enskilda institut. Övervakningsuppgiften kan ses som ett fortlöpande uppföljningsansvar, som även har en framåtblickande komponent, såtillvida att övervakningsarbetet i bästa fall ger indikationer på problem som eventuellt skulle kunna uppstå inom betalningssystemet. I praktiken är dock distinktionen mindre enkel att tillämpa, eftersom tillsynen förutsätter att utvecklingen följs inom de system eller marknader där instituten verkar och övervakningen kräver att stabiliteten i vissa centrala finansiella institut följs. Detta innebär att en viss överlappning mellan centralbankers och tillsynsmyndigheters arbete är naturlig och att samarbetet mellan myndigheterna är viktigt.

rätthålla ett centralt betalningssystem. Att tillhandahålla likviditet är ett mycket viktigt medel för att hantera systemkriser. Det är därför som Riksbanken har en lagstadgad möjlighet att agera som "lender of last resort", d.v.s. att i yttersta nödfall ge finansiellt stöd till finansiella företag som har likviditetsproblem.

En mer grundläggande orsak till att centralbanken driver det centrala betalningssystemet i ett land är att systemet ska kunna låna ut medel till deltagarna när det uppstår likviditetsbrist.

Eftersom statens engagemang, såväl genom Riksbanken som andra myndigheter, i första hand motiveras av behovet att hantera systemrisker är det naturligt att risk- och säkerhetsaspekter sätts i fokus för Riksbankens verksamhet. Det operativa ansvaret för RIX-systemet innebär att Riksbanken i viss utsträckning också agerar som en vanlig producent av en finansiell tjänst. Detta gör att det blir naturligt att även arbeta med effektivitets- och kostnadsaspekterna. Även om utvecklingen av RIX sker i samråd med bankerna är Riksbanken pådrivande när det gäller frågor som kan höja effektiviteten med bibehållen eller förbättrad stabilitet, exempelvis teknisk utveckling och möjligheter att genomföra betalningar under hela dagen. I viss mån finns det en oundviklig motsättning mellan stabilitet och kostnadseffektivitet vad gäller betalningssystemets konstruktion, eftersom säkerhetshöjande åtgärder normalt kostar pengar. De drastiska konsekvenser som systemrisker kan ge upphov till leder till att Riksbanken, liksom de flesta andra aktörer som tillhandahåller betalningssystem för stora betalningar, lägger ner resurser på att minska riskerna i systemet.

I arbetet med att minska riskerna är det viktigt att beakta eventuella styreffekter av riskbegränsande åtgärder. Om riskerna övervältras från de privata aktörerna till staten uppstår "moral hazard"-problem, d.v.s. att de privata aktörerna tenderar att inte fullt ut beakta riskerna i sin verksamhet och därmed antar ett mer riskfyllt beteende än vad de annars skulle göra. Övervältring av risker på staten bör i möjligaste mån undvikas. Det är bl.a. mot denna bakgrund som Riksbanken infört krav på bankerna

att ställa säkerheter för all upplåning i Riksbanken. Tidigare hade bankerna helt fri upplåningsrätt i Riksbanken, vilket innebar att de vid eventuella likviditetsbrister omedelbart kunde låna mer pengar i Riksbanken. Idag måste bankerna först ställa säkerheter till Riksbankens förfogande. I händelse av att en bank får likviditetsproblem och vare sig kan låna på marknaden eller ställa säkerheter för lån i Riksbanken kan de be om lån på särskilda villkor. Det är sedan upp till Riksbanken att bedöma om det föreligger en så extraordinär situation att systemstabiliteten är hotad. Nuvarande upplåningsarrangemang baserat på säkerheter har tydliggjort att denna form av likviditetsstöd är en sista utväg och det innebär också att det krävs ett faktiskt beslut om undantag från ordinarie regler av Riksbanken för att krediter utan säkerhet ska beviljas.

Genom att RIX-systemet är ett system för *stora betalningar* och sådana betalningar medför stora risker är det ur stabilitetssynpunkt viktigt att Riksbankens analys i allt väsentligt är inriktad på just dessa betalningar. Inriktningen på stora betalningar medför också ett behov av att följa utvecklingen för de system som hanterar värdepapper och som, utöver det faktum att de hanterar mycket stora belopp, är av väsentlig betydelse för en fungerande värdepappersmarknad och därmed för Riksbankens andra huvuduppgift – penningpolitiken. De aktuella svenska värdepapperssystemen är OM Gruppens (OM) och Värdepapperscentralens (VPC) system, OM- respektive VP-systemen,¹ där stora värden hanteras och där likvidavvecklingen sker via RIX-systemet. Brister i denna typ av system kan få betydande negativa effekter på den finansiella marknaden, något som uppmärksammats inte minst inom det internationella centralbankssamarbetet.

När det gäller VPC har Riksbanken också ett intresse av att äganderättsöverföringar och pantsättning kan ske på ett snabbt och säkert sätt. Detta är viktigt då all upplåning i Riksbanken normalt ska

¹ OM:s system för registrering av värdepapper som är noterade på OM Gruppens börser respektive VPC:s system för aktier noterade på Stockholms Fondbörs och för andra svenska värdepapper.

ske mot full säkerhet och dessa säkerheter utgörs av värdepapper som återfinns på konton hos VPC.

Vad gäller *massbetalningar* – hushållens och företagens mindre betalningar – ligger dessa inte inom Riksbankens *operativa* ansvarsområde, då systemrisk inte är ett lika betydande problem i system för massbetalningar som i system för stora betalningar. Det hindrar inte att det kan finnas goda motiv för viss samhällelig reglering och övervakning även av detta område, exempelvis vad gäller konsumentskyddsfrågor och konkurrensfrågor. Arbetet med att bevaka konsumentintressen och konkurrensförhållanden på betalningsområdet åligger dock i första hand andra myndigheter och organisationer än Riksbanken. Riksbanken har emellertid en viss, mer begränsad övervakningsroll även inom massbetalningsområdet, framför allt i relation till de system som har direkta länkar till RIX-systemet, främst bankgirot och dataclearingen.² Riksbanken övervakar att dessa system i sin generella konstruktion uppfyller rimliga krav dels på stabilitet, dels på tydlighet vad gäller kostnader och tidsåtgång för att genomföra betalningar. Detta är viktigt för att upprätthålla allmänhetens förtroende för betalningssystemet, vilket i sig har en viktig stabilitetsdimension.

Riksbanken och det finansiella systemet

Hittills har framställningen varit inriktad på Riksbankens roll i betalningssystemet. Det finns emellertid skäl för Riksbanken att verka i det finansiella systemet i en vidare bemärkelse. Detta hänger samman med att betalningssystemet grovt sett kan sägas bestå av två delar; infrastruktur och finansiella företag.

Infrastrukturen är de tekniska och administrativa system som gör det möjligt att genomföra betalningar mellan finansiella företag och övriga aktörer i ekonomin, samt finansiella företag sinsemellan. Till infrastrukturen kan också de system räknas som gör det möjligt att ingå och genomföra affärer med finansiella tillgångar. Infrastrukturen omfattar marknadsplatser där finansiella tillgångar handlas, clea-

ringsystem där betalningar sammanställs, samt avvecklingssystem där ägande- och panträtter avseende finansiella tillgångar registreras och slutförs.

Normalt är det enbart *vissa finansiella företag* som har tillträde till betalningssystemets infrastruktur och därmed behöver övriga aktörer vända sig till dessa när de ska använda sig av systemet. De aktuella företagen är bankerna och vissa clearinghus, som administrerar och genomför betalningar. Genom att infrastrukturen bärs upp av dessa finansiella företag går det i praktiken inte att analysera infrastrukturen utan att också analysera enskilda aktörers verksamhet. Därtill avser det legala ramverket i första hand de finansiella företagen, inte de system som utgör själva infrastrukturen.

En allvarlig störning i betalningssystemet orsakas normalt sett inte av förhållanden som har med infrastrukturens konstruktion att göra utan exempelvis av att en bank ställer in betalningarna. Även ett clearinghus betalningsinställelse skulle kunna orsaka en sådan störning, men spridningseffekter skulle i dessa fall i första hand uppstå om clearinghuset är motpart i betalningssystemet, vilket de flesta clearinghus inte är.³ Sannolikheten för och omfattningen av sådana störningar, som utifrån ett betalningssystemperspektiv kan ses som utifrån kommande, kan inte påverkas i någon större grad av hur systemen för handel, betalningar och värdepappershantering är utformade. Utformningen av dessa system kan emellertid bidra till den finansiella stabiliteten dels om de är konstruerade så att sättet att processa och avveckla betalningar och värdepapperstransaktioner inte adderar till de motpartsrisiker som finns och som måste finnas i all affärsverksamhet, dels om systemen är så utformade att utifrån kommande störningar kan tas om hand utan att systemen kollapsar.

² Dataclearingen används för flera viktiga funktioner på den svenska massbetalningsmarknaden, exempelvis vid överföringar mellan banker och överföringar av betalningar med kort eller check. Både dataclearingen och bankgirosystemet administreras av Bankgirocentralen, BGC.

³ I det svenska betalningssystemet är det av clearinghusen endast OM som fungerar som central motpart. Vad detta innebär för Riksbankens övervakning utvecklas i kapitel 2, avsnittet om betalningssystemets infrastruktur.

En allvarlig störning i betalningssystemet orsakas normalt sett inte av förhållanden som har med infrastrukturens konstruktion att göra utan exempelvis av att en bank ställer in betalningarna.

Systemriskerna kan också uppstå utan att spridningsmekanismen verkar genom betalningssystemet. Ett exempel på detta är om en störning, såg en kraftig och oväntad makroekonomisk förändring, får finansierare att dra tillbaka medel från såväl solventa som icke solventa institut, beroende på att de är osäkra på om det institut som de placerat medel hos är drabbat av störningen. Själva tillbakadragandet av medel riskerar att orsaka större problem än händelsen i sig, eftersom instituten normalt sett har svårt att likvidisera sina tillgångar på kort tid.

För att kunna bevaka och beakta de störningar som kan utlösa systemkriser krävs att Riksbanken inte enbart inriktar sitt arbete mot betalningsfunktionen. Hänsyn måste också tas till de aktörer som agerar inom ramen för systemet, liksom till dessa aktörers aktivitet inom andra delar av den finansiella sektorn. Risker i betalningssystemet är i allt väsentligt förknippade med stora, i huvudsak finansiella betalningar. Riksbankens intresse är därför fokuserat på de finansiella aktörer som utför och förmedlar dessa betalningar.

Bankerna är de centrala företagen i betalningssystemet och det är därmed bankerna, och i synnerhet de stora bankerna, som står i fokus för Riksbankens analysverksamhet avseende det finansiella systemet. Systemkriser riskerar att utlösas av en banks betalningsinställelse och det är risken för detta som Riksbanken behöver analysera och, i den mån det är möjligt, motverka. Riksbanken behöver ha tillräcklig kompetens avseende bankerna och det finansiella systemet för att kunna fullgöra sina lagstadgade uppgifter i det finansiella systemet.

Därtill kommer de ovan berörda yttre störningarna som kan uppstå genom mer allmänna förtroendeproblem för det finansiella systemet. Dessa problem kan utlösas även i andra typer av finansiella institut än banker, exempelvis clearinghus, börser och värdepappersbolag.

Störningar i enskilda institut kan i sig hota betalningssystemets funktionssätt men hoten mot systemet blir allvarligast om många institut drabbas samtidigt eller om förtroendet för hela det finansiella systemet rubbas. Historiska erfarenheter visar att sådana hot i första hand uppstår i samband med betydande förändringar i den ekonomiska miljö där de finansiella företagen verkar.

Den svenska finanskrisen i början på 1990-talet uppstod till viss del som en följd av sådana makroekonomiska händelser. Exempel på detta är kraftigt fluktuerande tillgångspriser i slutet av 1980-talet och därpå följande snabba fall, stora förändringar i prisökningstakten samt ökad skuldsättning hos allmänheten. Om denna typ av makroindikatorer hade följts närmare hade krisen kunnat uppmärksammas tidigare, den ekonomiska politiken kunde ha anpassats och politiska åtgärder skulle kunna ha satts in för att dämpa krisens utveckling och effekter. Riksbanken arbetar numera med denna typ av makroindikatorer som ett led i bevakningen av betalningssystemets stabilitet. Det är i sammanhanget viktigt att understryka att en konsistent makroekonomisk politik och prisstabilitet reducerar risken för att systemhotande störningar ska uppkomma. På så vis finns en tydlig koppling mellan Riksbankens inflationsmål och den förebyggande verksamheten rörande det finansiella systemets stabilitet.

En konsistent makroekonomisk politik och prisstabilitet reducerar risken för att systemhotande störningar ska uppkomma.

Riksbankens övervakning av stabiliteten i betalningssystemet

Riksbankens analysarbete bedrivs utifrån tre aspekter på betalningssystemet; infrastrukturen, d.v.s. de system som möjliggör transaktioner med pengar och värdepapper, de för betalningssystemet centrala finansiella företagen samt det finansiella regelverket. Arbetet syftar till att identifiera marknadsmisslyckanden och att medverka till att sådana åtgärdas. Vid analysen av infrastrukturen koncentreras bevakningen till stora betalningar och de värdepapperstransaktioner som är förknippade med dessa. Beträffande banksystemet sker analysen dels med institutens långsiktiga intjäningsförmåga i fokus, dels med avseende på de risker som uppstår i instituten och som kan leda till systemstörningar. Vid analysen av risker i instituten fokuseras särskilt på sådana störningar som kan uppstå vid betydande makroekonomiska förändringar. Denna analys läggs till grund för en krisberedskap, som förutom kunskapen om de finansiella instituten innehåller en konkret arbetsordning för hur Riksbanken agerar i händelse av en finansiell kris i ett institut eller i systemet som helhet. Analysen är också värdefull när Riksbanken medverkar i arbetet med att åstadkomma ett ändamålsenligt och internationellt konkurrenskraftigt regelverk för den finansiella sektorn.

För att klara sin uppgift att verka för ett säkert och effektivt betalningsväsende behöver Riksbanken följa och analysera utvecklingen inom en stor del av det finansiella systemet. I uppgiften ingår att verka för förändringar som leder till ökad säkerhet och effek-

tivitet. I detta arbete behöver utvecklingstendenser som är relevanta för strukturen i det finansiella systemet analyseras och i förekommande fall måste Riksbanken kunna agera mot förändringar som kan komma att hämma en positiv utveckling. Detta arbete omfattar:

1. Att verka för minskade systemriskerna och ökad effektivitet vad gäller betalningssystemets *infrastruktur*. Detta avser i huvudsak hanteringen av de tekniska och administrativa system som möjliggör flöden av finansiella tillgångar mellan olika institut och marknadsplatser.
2. Att löpande följa de för betalningssystemet centrala *finansiella företagen* och deras roll i det finansiella systemet. I detta ingår också att öka förståelsen för hur den makroekonomiska utvecklingen påverkar verksamheten.
3. Att löpande analysera det *finansiella regelverkets* mål och medel mot bakgrund av marknadens funktionssätt och utveckling. Denna analys utgör en grund för Riksbankens medverkan i att skapa en ändamålsenlig och internationellt konkurrenskraftig regelstruktur för den finansiella sektorn.

I det praktiska arbetet med att stödja och bidra till utvecklingen av den finansiella infrastrukturen och de finansiella företagen agerar Riksbanken som en aktiv deltagare i debatten. En grundprincip i detta arbete är att marknaden huvudsakligen ska hantera eventuella problem på egen hand.

En grundprincip i detta arbete är att marknaden huvudsakligen ska hantera eventuella problem på egen hand.

Riksbankens fokus på systemriskar innebär att banken inte tar ett generellt ansvar för alla tjänster och funktioner i det finansiella systemet. Det är de enskilda aktörernas uppgift att producera och ansvara för det helt övervägande flertalet funktioner och tjänster, vilket inkluderar huvudparten av riskhanteringen. Andra myndigheter – exempelvis Finansinspektionen, Konkurrensverket och Konsumentverket – har dessutom sina definierade uppgifter vad gäller det finansiella systemet.

Analysen av betalningssystemets infrastruktur är inriktad på system för stora betalningar

Med betalningssystemets infrastruktur avses de system som möjliggör betalningar och överföringar av rättigheter till värdepapper. Riksbanken har en operativ roll i *betalningssystemet för stora betalningar* genom att banken tillhandahåller RIX-systemet. I denna roll arbetar Riksbanken parallellt med effektivitets- och stabilitetsfrågor. Det handlar om att utveckla både den tekniska funktionaliteten och mer policyinriktade frågor. En stor del av det policyinriktade arbetet har sedan början på 1990-talet haft en viktig grund i det internationella samarbete som skett inom G10:s och EMI:s kommittéer för betalningssystemfrågor.⁴ I EMI-arbetet har även tekniska frågor hanterats, exempelvis det gemensamma betalningssystemet Target och att utveckla metoder för gränsöverskridande pantsättning.

Riksbankens arbete med systemen för *massbetalningar*, exempelvis bankgirosystemet, BGC, är mer begränsat. Detta motiveras med att dessa system hanterar belopp som normalt inte är av en sådan storleksordning att en störning skulle kunna utlösa en systemhotande kris. Det är dock naturligt för Riksbanken att följa utvecklingen inom systemen avseende risker och transparens dels därför att dessa

system och dessa betalningstyper har sin slutliga avveckling i RIX, dels därför att stabila system för massbetalningar är av betydelse för allmänhetens förtroende för betalningssystemet som helhet. Undermineras förtroendet aktualiseras både stabilitetsrisker och effektivitetsrisker. Stabilitetsriskerna hänger samman med risken för uttagsanstörningar, ”runs”. Effektivitetsriskerna innebär att allmänheten kan komma att övergå från etablerade, effektiva betalningskanaler och betalningsförmedlare till mindre effektiva sådana – i första hand en övergång till ett kontantsamhälle – med betydande produktionsbortfall som följd.

Inom massbetalningsområdet pågår en snabb teknisk utveckling av exempelvis olika former av elektroniska betalningar och betalningsmedel och som en följd härav strukturella förändringar som i sin förlängning även kan påverka andra delar av den finansiella marknaden. Det finns anledning för Riksbanken att klarlägga i vilken grad och på vilket sätt detta reser nya relevanta frågeställningar.

En viktig kategori av aktörer inom den finansiella infrastrukturen är *clearinghusen*. Dessa fungerar som försystem till RIX-systemet, då de mottar och sammanställer betalningsinstruktioner som härrör från olika typer av skuldförbindelser, exempelvis sådana som uppstått vid värdepappershandel. Beroende på hur clearinghusets system är utformat utförs sedan en nettning av betalningsförpliktelser mellan olika motparter, vilket kan ske antingen bilateralt eller multilateralt. Med bilateralt menas att skulder och fordringar som uppstått direkt mellan två aktörer utjämnas eller kvittas mot varandra, medan multilateral nettning avser utjämnning av ett flertal aktörers samlade fordringar och skulder gentemot varandra. I detta fall får varje aktör en sammanräknad skuld eller fordran till systemet som helhet. De betalningsförpliktelser som clearinghusen sammanställt

⁴ G10 är en sammanslutning av centralbanker från elva av världens ledande ekonomier inom det finansiella området. EMI står för European Monetary Institute och är den organisation som vid starten av EMU kommer att bli den europeiska centralbanken, ECB. De aktuella samarbetsgrupperna för betalningssystemfrågor benämns Committee on Payment and Settlement Systems, CPSS, i G10-fallet och motsvarande grupp inom EMI kallas Working Group on Payment Systems, WGPS.

och nettat avvecklas sedan i RIX-systemet. De ur Riksbankens synvinkel viktigaste clearinghusen är VPC, OM och i viss mån BGC som alla direkt berör det svenska finansiella systemet. Dessutom finns anledning att följa de internationella clearinghusen ECHO och Ecu Clearingen, som har indirekta kopplingar till det svenska finansiella systemet, genom att svenska banker deltar i dessa.

VPC. Riksbanken har ett nära samarbete med VPC i en rad frågor. Den viktigaste frågan rör avvecklingen i VP-systemet; betalningar från värdepappershandel avvecklas i RIX. En förutsättning för att penning- och obligationsmarknaden ska fungera effektivt är att denna avveckling sker friktionsfritt. Det är framför allt viktigt att avvecklingen inte slutar att fungera om en aktör får betalningssvårigheter. Idag tillämpar VPC urbackning om en sådan situation skulle uppkomma, vilket dock ännu inte har inträffat. Vid en urbackning exkluderas den fallerande partens samtliga skulder och fordringar från avräkningen och nya nettopositioner mellan de återstående aktörerna beräknas. Den kunskapsutveckling som på senare tid skett avseende systemriskerna och infrastrukturens funktionssätt har visat att urbackning kan vara en källa till systemstörningar. Riksbanken för därför en dialog med VPC om hur säkerheten i systemet ska kunna stärkas.

Det finns också andra frågor där VPC:s funktionssätt är viktigt för Riksbanken. En sådan fråga är pantsättningsrutiner. All upplåning i Riksbanken ska normalt ske mot ställande av säkerheter. Det är därför viktigt att det finns snabba och säkra rutiner för detta i VP-systemet, där flertalet stats- och bostadspapper finns registrerade på konton. Extra viktig har snabbheten i rutinerna blivit sedan Riksbanken infört krav på säkerhet för upplåning, såväl under dagen, s.k. intradag, som över natten. Intradagslån kan behöva tas med mycket kort varsel för att inte utbetalningar i RIX-systemet ska utsättas för förseningar om någon aktör har tillfällig likviditetsbrist.

OM. I förhållande till VPC framstår Riksbankens engagemang i OM:s verksamhet som något mer perifer, men även i OM:s fall sker avvecklingen

av betalningar från derivathandeln i RIX. Även om volymen på betalningsavvecklingen normalt sett är tämligen begränsad, kan den tidvis uppgå till stora belopp, speciellt vid situationer med stora marknadsrörelser. OM fyller en funktion i räntebildningen genom att de clearar de standardiserade räntederivat som handlas på interbankmarknaden. Det finns också ett mer allmänt stabilitetsintresse i att följa OM:s verksamhet genom att OM träder in som motpart i alla transaktioner mellan deras medlemmar och kunder.⁵ Detta leder till en koncentration av risker till OM, vilka de hanterar genom att ta emot säkerheter och ha egna reserver. I händelse av en så stor störning att OM skulle falla kan denna riskkoncentration innebära att en omfattande systemstörning uppkommer, som kan drabba andra delar av det finansiella systemet.

ECHO och Ecu Clearingen. Dessa båda internationella clearinghus för valutahandel respektive ecu-betalningar, är i dagsläget och sett till de betalningsvolymerna som direkt eller indirekt berör RIX-systemet, av mer begränsat intresse för Riksbanken. Då vissa större svenska banker deltar i systemen finns dock anledning att bevaka utvecklingen. Dessutom representerar bägge dessa system, på olika sätt, framtida utvecklingsmöjligheter. ECHO-systemet är exempel på hur man genom nettning kan minska exponeringen för den typ av kreditrisk som uppstår i avvecklingen av valutaaffärer och som brukar benämnas "Herstatt-risk".⁶ Ecu Clearingen förväntas i och med övergången till den gemensamma europeiska valutan bli ett viktigare betalningssystem än

5 Att OM träder in som central motpart innebär ett annorlunda förfarande än den sammanställning av betalningar som clearinghus vanligen utför enligt den tidigare beskrivningen. OM inträder som avtalspart gentemot såväl borgenären som gäldenären i en transaktion. Gäldenären får en skuld till OM som i sin tur får en skuld till borgenären.

6 "Herstatt-risk" är beteckningen på den kreditrisk som uppstår i avvecklingen av valutaaffärer, där regelmässigt leveransen av den ena valutan inte sker samordnat med leveransen av den andra. Det handlar med andra ord om samma fenomen som kan uppträda på värdepappersområdet, nämligen frånvaro av "delivery versus payment, DVP". Det har länge stått klart att tidsglappen mellan betalning och leverans av olika valutor utgör en av de största enskilda riskfaktorerna för det internationella finansiella systemet. De mycket stora belopp som numera utväxlas och den relativt långa tid – normalt två till fyra dygn – som avvecklingsprocessen i praktiken visat sig ta, har gjort det till regel, snarare än undantag, att exponeringarna löpande överskrider värdet av bankernas totala egna kapital.

idag. Den mest komplicerade frågeställningen rörande dessa internationella clearinghus är att etablera säkerhetsfunktioner som fungerar i samtliga de rättsordningar som blir inblandade genom att banker från flera olika länder deltar.

För att det finansiella systemet ska fungera på ett effektivt sätt krävs väl fungerande marknadsplatser. Dessa fyller en viktig funktion genom att förbättra genomlysningen i prisbildningen på finansiella produkter och minska transaktionskostnaderna vid handeln med dessa. De viktigaste svenska marknadsplatserna är Stockholms Fondbörs för aktier, OM för derivat och den interbankmarknad som finns för ränte- och valutahandeln. Riksbankens intresse sträcker sig till att omfatta genomlysningen i prisbildningen samt att det finns en god integration mellan marknadsplatserna och clearinghusen, så att inga onödiga risker uppkommer. Att marknadsplatserna är integrerade med clearinghusen möjliggör att avvecklingscykeln förkortas. Avvecklingscykeln är den tid det tar mellan det att en affär görs till dess den är avvecklad, i dagsläget ofta två till tre dagar. Under denna tid finns risk för att uppgjorda affärer inte kommer att kunna genomföras, vilket får till följd att aktörer kan tvingas behålla oönskade positioner i finansiella tillgångar. Genom att dessa risker är direkt kopplade till avvecklingscykelns längd innebär varje förkortning en riskreducering. För att det finansiella systemet ska fylla sin samhällsekonomiska funktion är det viktigt att hela kedjan från handel, via clearing, till avveckling – den finansiella infrastrukturen – fungerar på ett för alla parter effektivt och säkert sätt. Inte minst är en likvid och effektiv inhemsk riskkapitalmarknad av betydelse för kapitalförsörjningen.

Bankkoncernerna är i fokus vid analysen av de finansiella företagen

Traditionellt har övervakning, tillsyn och regelbildning varit starkt fokuserade på institut. Lagen har identifierat ett antal institutstyper, som haft möjlighet att erbjuda vissa specifika tjänster och varit förbud-

na att utföra andra. Avreglering och teknisk utveckling har medfört nya möjligheter att hantera finansiella risker och erbjuda nya finansiella tjänster. En viktig förändring är att de gamla gränserna för olika instituts verksamhetsinriktning har förskjutits eller försvunnit. Verksamhetsinriktningen har i de större koncernerna breddats, nya organisationslösningar har prövats och gamla gränser mellan branscher och verksamhetsområden har suddats ut. Som en följd av detta krävs att myndigheter som verkar inom området inte bara är fokuserade på enskilda institut, utan att de även beaktar de skilda verksamheter som instituten är engagerade i, d.v.s. att myndigheterna kompletterar det tidigare institutsperspektivet med ett s.k. funktionsperspektiv. Detta synsätt har också börjat få genomslag i hur myndigheter nationellt och internationellt arbetar med regelverket.

I figuren I:1 illustreras hur funktions- respektive institutsperspektiven skiljer sig åt och samtidigt sammanhänger med varandra. Markeringarna i figuren visar de verksamheter, eller funktioner, som institut₁, institut₂ etc. ägnar sig åt. Medan ett institutsperspektiv utgår från analys av varje institut och den kombination av verksamheter som detta ägnar sig åt, utgår ett funktionsperspektiv från en analys av varje funktion, eller produktkategori, som de finansiella instituten erbjuder. Genom att bedöma dels hur marknadsförutsättningarna ser ut för respektive funktion, dels vilka institut som har sin tyngdpunkt i respektive funktion, kan en helhetsbild av hur marknaden utvecklas tas fram.

I Riksbankens arbete med det finansiella systemet är det naturligt att inrikta analysen på marknaderna för olika finansiella funktioner. De institut som tilldrar sig Riksbankens uppmärksamhet kan därvidlag variera beroende på vilken funktion som analyseras. I många fall är bankerna de stora aktörerna som då hamnar i fokus, men i vissa fall kan det vara andra finansiella institut. Exempelvis är vissa försäkringsbolag viktiga vid en analys av marknaden för olika former av sparande.

Att utgångspunkten tas i ett funktionsperspektiv, innebär inte att Riksbanken inte behöver göra bedömningar av hur utvecklingen för de enskilda

instituten ser ut utan den ger en grund för en närmare analys av de enskilda instituten. Analyser av enskilda institut är nödvändiga inte minst om situationer uppstår där Riksbanken måste ta ställning till om ett institut ska ges lån på särskilda villkor.

Genom ett ömsesidigt behov av att i olika sammanhang arbeta utifrån både funktions- och institutperspektiv finns en naturlig överlappning mellan Riksbankens och Finansinspektionens arbete. Detta blir särskilt påtagligt i den svenska miljön, där ett relativt litet antal institut i praktiken utgör "systemet". Informationsutbyte och samarbete med Finansinspektionen och Finansdepartementet är därför en naturlig och viktig del i Riksbankens arbete och kompetensutveckling på detta område.

Riksbankens arbete syftar till att undvika och begränsa effekterna av finansiella kriser

I fokus för Riksbankens analys av de finansiella företagen står de större bankgrupperna. På grund av ett ökat inslag av specialiserade institut och branschglidning förekommer det att andra institut har en särskilt stor betydelse för ett segment av, eller en funktion på, den finansiella marknaden. Banker är idag institut med ett mycket brett produktsortiment, för vilket konkurrensbilden kan variera. Beroende på

vilken funktion som analyseras kan de relevanta instituten variera och även omfatta andra typer av finansiella företag. Det är därför av stor vikt att de olika marknadssegmenten, och funktionerna, studeras var för sig, för att det ska gå att få en uppfattning om framtiden för olika delar av det finansiella systemet. Detta analysområde, som i fortsättningen benämns *marknadsanalys*, omfattar den framtida intjäningsförmågan, vilket innefattar aktörernas strategiska risker, d.v.s. de risker som företagen löper att inte kunna konkurrera på marknaden. Genom en samlad bedömning av analyserna av viktiga funktioner för de stora bankgrupperna erhålls en framåtblickande bild av deras strategiska situation.

För att få en mer heltäckande bild av hälsotillståndet i banksektorn krävs dock mer än marknadsanalys. För banker, mer än för andra företag, gäller att balansräkningen, och då framför allt tillgångssidan, har särskild betydelse för överlevnadsförmågan. Av särskilt stor betydelse är de kreditexponeringar som bankerna ikläder sig genom dels utlåning, dels valutatransaktioner i form av Herstatt-risk. Till detta kommer institutens marknadsrisker, även om dessa sannolikt är mindre betydande i sammanhanget än kreditriskerna, då det utvecklats allt mer sofistikerade riskhanteringssystem för marknadsriskerna. Detta analysområde, som i fortsättningen

Figur I:1.
Illustration av funktions- respektive institutperspektiven.

		Institutperspektiv			
		Institut ₁	Institut ₂	Institut ₃	Institut _n
Funktionsperspektiv	<i>Verksamhet</i>				
	Hushållsmarknad				
	Sparandeprodukter	■	■		
	Kreditgivning	■	■		
	Betalningsförmedling	■	■		
	Företagsmarknad				
	Sparandeprodukter			■	
	Kreditgivning			■	
	Mergers & acquisitions			■	
	Betalningsförmedling			■	
	Finansiell handel				
	Aktier	■			■
	Obligationer	■	■		
Valutor	■			■	

benämns *riskanalys*, inkluderar exempelvis analys av större strukturella förändringar i de totala tillgångs- och skuldportföljerna. Riskanalysen har i första hand ett institutperspektiv, eftersom det är de enskilda institutens finansiella problem som riskerar att leda till systemstörningar.

Riskanalysen är sammankopplad med systemriskerna i det finansiella systemet. Det finns tre olika typer av systemrisk. Den första typen av systemrisk härrör från de effekter på hela det finansiella systemet som makroekonomiska och strukturella störningar ger upphov till. Här avses t.ex. banksektorns totala kreditexponering till fastighetsbranschen. En andra typ av systemrisk uppkommer genom institutens exponeringar mot varandra. En tredje typ av systemrisk kan uppkomma vid en krissituation i form av ett försämrat förtroende. Problem i det finansiella systemet kan sprida sig dit de normalt sett inte borde genom att förtroendet försämras eller att olika institut eller marknader förknippas med varandra, på sakliga eller osakliga grunder.

Riksbanken koncentrerar sig i första hand på att; i) i så god tid som möjligt uppmärksamma kritecken, ii) i så hög grad som möjligt medverka till att kriser undviks och iii) om de inträffar lindra deras negativa effekter. Riksbankens krisberedskap kan beskrivas som en katastrofförsäkring mot omfattande stabilitetshot mot det finansiella systemet. För att kunna fullgöra de uppgifter som ryms inom krisberedskapen måste Riksbanken ha kunskap om och förståelse för det finansiella systemet. Den ovan beskrivna marknads- och riskanalysen är basen i den information som Riksbanken behöver i händelse av en krissituation i det finansiella systemet. I arbetet med dessa analysområden beaktas det informationsbehov som förväntas uppstå i händelse av kris. Därför behöver analysen sammankopplas med de praktiska rutiner kring krisberedskapen som utvecklas i samarbete mellan Finansdepartementet, Finansinspektionen och Riksbanken.

Utifrån diskussionen ovan kan Riksbankens analys av de finansiella företagen formuleras som bestående av tre delar:

1. Allmän uppföljning och bevakning, som bedrivs genom marknadsanalys.
2. Kunskap genom riskanalys om exponeringar både inom enskilda institut och inom "systemet".
3. Krisberedskap.

Det finansiella regelverket ska motverka systemrisk

Inom ramen för Riksbankens analys av det finansiella systemet ingår också att ta del i den utveckling av det finansiella regelverket som, direkt eller indirekt, påverkar det finansiella systemet. Den regelbildning som främst är av intresse för Riksbanken är regler som påverkar de olika delmarknadernas funktions-sätt och som är av direkt relevans för aktörerna på betalningsmarknaden.

En stor del av lagstiftningen beträffande finansiell verksamhet avser att motverka systemrisk. Den viktigaste utgångspunkten för Riksbanken i synen på regelverket är den analys av systemrisk som beskrivits tidigare. När Riksbanken bedömer förslag till regelförändringar, exempelvis i remissvar, är det i första hand förändringarnas effekter på systemrisk som står i fokus.

En annan viktig utgångspunkt är att reglering bara bör förekomma avseende förhållanden som marknaden själv inte förmår åtgärda, d.v.s. regleringar ska syfta till att åtgärda eller förhindra någon form av marknadsmisslyckande. Finns det förutsättningar för aktörerna på marknaden att själva åtgärda problem anser Riksbanken att det är bättre att de skapar egna lösningar än att verksamheten regleras från myndighetshåll. Herstatt-risker är ett exempel på hur centralbankerna tydliggjort ett problem och samtidigt givit marknaden en chans att hantera det innan regleringar kommer ifråga.

Med hänsyn till den höga förändringstakten, internationaliseringen och de många innovationerna på det finansiella området måste regelverket ständigt utvärderas. En utgångspunkt för Riksbanken är att

regelverket inte får förhindra eller motverka användningen av innovationer som kan förbättra effektiviteten och stabiliteten i det finansiella systemet. Regelverket i Sverige måste också vara konkurrenskraftigt i ett internationellt perspektiv. Det krävs samtidigt en vaksamhet så att effektivitetsförbättrande innovationer inte får destabiliserande konsekvenser.

Riksbanken vill också verka för ökad transparens i det finansiella systemet. Transparens minskar risken för finansiella kriser och transparens vad gäller prissättningen på finansiella tjänster har också betydelse för effektiviteten och konkurrensen på de finansiella marknaderna. Exempel på åtgärder för ökad transparens är de förbättrade delårsrapporter som bankerna numera måste avge, vilket ökar möjligheten för utomstående att göra korrekta bedömningar.

Riksbanken kan påverka regelbildningen på det finansiella området på flera sätt. Direkt kan detta göras genom den rätt som riksbankslagen ger fullmäktige att göra framställning om författningsändring eller annan statlig åtgärd till riksdagen eller regeringen. Denna möjlighet har relativt nyligen utnyttjats när fullmäktige gjorde en framställning till

regeringen om att säkerställa att tilläggsäkerheter som ställs vid clearing på de finansiella marknaderna inte kan återvinnas i händelse av konkurs.

Riksbanken har vidare möjlighet att påverka regelbildningen genom de remisser som avges på såväl förslag till lagstiftning som olika föreskrifter från Finansinspektionen. I detta arbete är det särskilt viktigt att analysera hur nya regler påverkar frågor om förtroende, stabilitet och effektivitet för betalningssystemet.

Ett annat sätt för Riksbanken att arbeta med regelbildningen är deltagandet i internationella fora – exempelvis EU/EMI-arbetet och olika G10/Basel-grupper – där resultaten kan få direkt genomslag på det svenska regelverket. Detta gäller naturligtvis i särskilt hög grad EG-direktiv som varje medlemsland är skyldigt att implementera. På det nationella planet deltar ofta Riksbankens tjänstemän som experter eller sakkunniga i offentliga utredningar. Även om experter och sakkunniga i sådana sammanhang formellt inte företräder Riksbanken är det en naturlig utgångspunkt för dem att frågor av relevans för Riksbanken särskilt beaktas.

Bankernas konkurrenssituation

I rapportens första del redogjordes för Riksbankens övervakning av stabiliteten i betalningssystemet. Särskilt betonades vikten av att följa utvecklingen i bankerna, då bankerna är basen i det finansiella systemet. Där beskrevs också hur samarbetet bedrivs, med utgångspunkt från ett funktionsperspektiv när den framtida lönsamheten är i fokus och utifrån ett institutperspektiv när riskerna är centrala. I denna del beskrivs över- siktligt konkurrenssituationen i den svenska bank- sektorn.

Riskerna påverkas av konkurrensen

Att studera konkurrenssituationen i banksektorn är betydelsefullt för en organisation som Riksbanken vars uppgift är att värna ett stabilt finansiellt system. När konkurrensen inom en bransch hårdnar pressas lönsamheten. Det blir svårare för de i branschen verksamma företagen att bibehålla den lönsamhet som aktieägarna förväntar sig. I en sådan situation är det nödvändigt för företagen att minska sina kostnader eller att försöka bredda verksamheten. Banksektorn är inget undantag. För banker och andra finansiella företag gäller dock att de i högre grad än andra företag tar finansiella risker. Att ta på sig vissa risker och erbjuda tjänster som minskar kundernas risker är en naturlig del av bankers affärsverksamhet. De risker som bankerna tar på sig kännetecknas av

ett tydligt samband mellan nivån på riskerna och den förväntade avkastningen. Detta skapar en möjlighet för bankerna att hantera en situation då lönsamheten kommer under press – de kan öka sitt finansiella risktagande. Erfarenheten visar att ökad konkurrens varit en bidragande orsak till bankproblem i många länder.⁷

Erfarenheten visar att ökad konkurrens varit en bidragande orsak till bankproblem i många länder.

Banker kan medvetet öka sitt risktagande i syfte att dölja att verksamheten inte är framgångsrik och därmed uppnå ett bättre anseende.⁸ Bankledningarna ser inte enbart på de projekt banken finansierar utan också på hur lönsamma deras konkurrenter är, vilket kan följas i aktiekursutvecklingen. Banker med svag lönsamhet och därmed låg värdering på börsen kan komma att besluta om att öka sin utlåning, för att på så sätt åtminstone temporärt höja sin avkastning. På detta sätt kan lönsamheten ökas genom att försämra kvaliteten på tillgångarna. Detta kan vara särskilt lockande för bankledningarna som upplever att de "straffas" mer av att visa dålig lönsamhet när andra banker visar hög lönsamhet, än att visa riktigt dåligt resultat när alla andra också gör det.

En London-baserad "think tank", Centre For the Study of Financial Innovation, har i en undersökning frågat 600 aktörer på den brittiska finansmarknaden om de största hoten mot den finansiella sek-

7 Se t.ex. sid. 235–36 i E. P. Davis: "Debt Financial Fragility and Systemic Risk", Clarendon Press, Oxford 1995.

8 Raghuram G. Rajan, "Why Bank Credit Policies Fluctuate: A Theory and Some Evidence", *The Quarterly Journal of Economics*, May 1994, sid. 399–442.

tom. Svaren visar att det största hotet kom från överkapacitet och dålig kostnadseffektivitet eftersom detta tvingar bankerna att öka risktagandet för att upprätthålla en acceptabel vinstnivå.⁹

Det finns även en viss risk att en ökad konkurrens kan leda till att bankerna ökar sin utlåning för att försöka bibehålla sina marknadsandelar. Studier visar att storleken är ett viktigt försäljningsargument för bankerna.¹⁰ Strävan att bibehålla en marknadsposition har visat sig vara en viktig faktor bakom fusioner inom EU-länder.¹¹ Konkurrensen kan även leda till en kamp om marknadsandelar med snabbt växande kreditgivning och ökad risk som följd.

Genom att bankernas risktagande och långsiktiga överlevnadsförmåga är kopplade till konkurrensen är analyser av konkurrenssituationen i den svenska banksektorn en av flera viktiga källor för Riksbanken när möjliga framtida hotbilder mot den finansiella stabiliteten ska identifieras.

Att hård konkurrens medför vissa risker innebär inte att Riksbanken betraktar konkurrens inom banksektorn som någonting negativt. Konkurrens är nödvändigt för att uppnå samhällsekonomisk effektivitet och tillgodose konsumenternas behov. Konkurrens driver också utvecklingen inom en bransch och främjar innovationsförmågan hos branschens företag. Detta gäller även riskhanteringen och därför kan konkurrensen ha en positiv effekt på riskerna inom banksektorn. De svenska bankerna verkar också i internationell konkurrens, speciellt gäller detta inom EU:s gemensamma marknad för finansiella tjänster. Konkurrensens samhällsekonomiska betydelse och det stöd som denna har i såväl EU-rätt som i nationell lagstiftning gör att eventuella negativa effekter som konkurrensen kan ha på risktagandet i bankerna inte kan motivera begränsningar av konkurrensen för att skydda banksektorn.

Eventuella negativa effekter som konkurrensen kan ha på risktagandet i bankerna kan inte motivera begränsningar av konkurrensen för att skydda banksektorn.

En analys av konkurrenssituationen ger också en bild av den omvärld som bankerna verkar i och hur denna omvärld kan tänkas påverka bankerna de när-

maste åren. Denna bild utgör en bas för den mer detaljerade analys av finansiella delmarknader och risker som beskrivits i del I.

I det följande görs först en bedömning av de svenska bankernas konkurrenskraft, i första hand utifrån en jämförelse med ett urval av europeiska banker. De svenska bankernas konkurrenskraft i förhållande till de europeiska konkurrenterna är avgörande för möjligheterna att överleva på en alltmer konkurrensutsatt marknad. Om de inte är konkurrenskraftiga finns risk för att de ökar sitt risktagande för att kompensera för den lönsamhetspress som den hårdnande konkurrensen kan medföra. Därefter diskuteras två större internationellt identifierade utvecklingstendenser som visar på ökad konkurrens för bankerna; internationalisering och minskad betydelse för bankerna som finansiella intermediärer.

Internationalisering, som diskuteras i kapitel 2, är intressant att studera utifrån två utgångspunkter. Dels är internationalisering något som ofta tas för givet utan att det verifieras med fakta och utan att dess verkliga betydelse bedöms. Dels kan förekomsten av, eller hotet från, internationell konkurrens vara av stor betydelse för den konkurrensmiljö bankerna befinner sig i. Bankernas roll som finansiella intermediärer tenderar att minska beroende på att konkurrens även kommer från andra finansiella företag och från produkter som utgör substitut till klassiska bankprodukter. I det tredje kapitlet beskrivs detta, samt hur bankerna svarat på hoten mot den intermediära rollen. Makroekonomiska förändringar har visat sig ha stor betydelse för riskerna i banksektorn. I kapitel 4 kopplas konkurrensen och risktagandet i banksektorn till den makroekonomiska utvecklingen. Slutligen ingår i del III slutsatserna från del II och en sammantagen bedömning görs där av konkurrensens effekter på risktagandet i bankerna.

9 Ian Orton, "Bankers fear overcrowding risks," *European Banker*, Issue 124 April 1996, sid. 8.

10 S.A. Rhoades, "Market Share as a Source of Market Power: Implications and Some Evidence", *Journal of Economics and Business*, 1985, sid. 343-365.

11 Rudi Vander Vennet, "The effect of mergers and acquisitions on the efficiency and profitability of EC credit institutions", *Journal of Banking and Finance* 20 1996, sid. 1531-1558.

Konkurrens även med få aktörer

Vid bedömningar av konkurrens diskuteras ofta antalet företag i en bransch och koncentrationen som indikatorer på konkurrensintensitet. Konkurrensen förväntas bli bättre om ett stort antal företag är verk samma i branschen och om det saknas företag som har dominerande marknadsandelar. För den svenska banksektorn är denna fråga aktuell i synnerhet mot bakgrund av den ökade koncentration som fusioner och förvärv inom branschen har lett till. Framför allt har det framförts att det kan uppstå ett monopolistiskt, eller oligopolistiskt, beteende från storbankernas sida. Ett motargument är att eftersom finansmarknaden är så internationaliserad är det inte relevant att enbart jämföra marknadsandelar på den nationella marknaden. Koncentrationen och kon-

kurrensen bör ses utifrån att konkurrens finns även från företag i andra länder.

Förutom argumenten om konkurrensstrycket ovan är det också intressant att analysera koncentrationen utifrån det synsätt avseende konkurrensstryck som brukar benämnas "contestable markets".¹² Detta synsätt innebär i korthet att en marknad kan kännetecknas av effektiv prisbildning och kostnadsminimering även med ett litet antal aktörer. Förutsättningen är avsaknad av etableringshinder respektive utträdeshinder. Huruvida den svenska bankmarknaden kännetecknas av dessa förhållanden diskuteras i rutan nedan.

¹² Baumol et al, "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure", Harcourt Brace Jovanovich, 1982, New York.

ETABLERINGS- OCH UTTRÄDESHINDER PÅ DEN SVENSKA BANKMARKNADEN

Det bör i detta sammanhang poängteras, vilket gjordes redan i rapportens första del, att banker bedriver en heterogen verksamhet, vars verksamhetsgrenar ser olika ut vad gäller konkurrenssituation och etablerings- och utträdeshinder. Här förs dock diskussionen i tämligen generella ordalag

- Möjligheten till gränsöverskridande handel samt nischbankernas verksamhet tyder på att det går att komma in på hushållsmarknaden utan alltför stora investeringar. Detta gör också att etableringsinvesteringen i huvudsak omfattar finansiellt kapital, till skillnad från exempelvis byggnader och annan utrustning, varför de oåtervinningsbara investeringskostnaderna, "sunk costs", är låga. Teknikutvecklingen, framför allt möjligheterna att bedriva

bankverksamhet genom telefon- och internetjänster, har varit en bidragande orsak till att etableringskostnaderna för bankverksamhet har minskat. Ett undantag är om man vill bedriva traditionell bankverksamhet med ett brett produktsortiment till breda kundsegment via kontorsnät. Etablerings- och utträdeskostnaderna är högre på dessa områden, vilket kan illustreras av att Den Danske Bank betalade en jämförelsevis kraftig överkurs på 90 procent över börskursen när den genom köpet av Östgöta Enskilda Bank förvärvade det sista *lilla kontorsnätet*.

- Det har forskats mycket kring den eventuella förekomsten av *skalfördelar* inom traditionell bankverksamhet, d.v.s. verksamhet som i huvudsak bygger på utlåning som finansieras med inlåning. Resultaten är relativt samstämmiga i att det inte verkar föreligga några nämnvärda skalfördelar annat än för mycket små banker. Vad gäller de bankaktiviteter som brukar benämnas "wholesale banking", exempelvis värdepappershandel och finansieringstjänster riktade mot stora företag, finns anledning att tro att skalför-

delarna är större. Å andra sidan kan man t.ex. delta i handel med värdepapper och valuta utan fysisk närvaro, vilket gör etablerings- och utträdeskostnaderna mycket små.

- En viktig aspekt är hur höga kostnaderna är för kunden att byta bank, "*consumer switching costs*". Bankerna kan påverka dessa kostnader genom olika former av kundbindningsstrategier; egna bolåneinstitut och fondförvaltare, kombinerat med förmånliga helkundspriser. De stora bankerna har också ett förtroende som gör att kundernas pris-känslighet eventuellt kan minska. Denna förtroendefaktor kan dock komma att minska i betydelse i och med att den statliga insättningsgarantin införts. Även teknikutvecklingen kan bidra till att det blir lättare att byta bank. Möjligheten att utföra flertalet banktjänster genom telekommunikation gör att anknytningen till ett visst kontor och därmed en viss bank blir svagare. Det blir också lättare att jämföra produktutbud och priser mellan olika banker. Geografisk närhet till ett kontor blir sannolikt också en mindre betydelsefull faktor när man väljer bank.
- Befintliga banker kan försöka *skapa inträdeshinder* genom explicita eller implicita samarbetsavtal om t.ex. tillträde till gemensamma betalningssystem.
- Tidigare kunde bankerna använda *korssubventionering*, d.v.s. att höga intäkter från en tjänst gjorde det möjligt att erbjuda andra tjänster utan kostnad eller till låg kostnad. Dessa möjligheter har minskat i och med att nya specialiserade institut kommit in på olika marknadssegment och plockar russin ur kakan genom att enbart erbjuda de mest lönsamma tjänsterna. Även möjligheterna att standardisera produkter såsom t.ex. konsumentlån gör det svårare att tillämpa korssubventionering.

Vid en sammantagen bedömning av förekomsten av inträdes- och utträdeshinder på bankmarknaden förefaller dessa ha en allt mindre betydelse, även om vissa hinder fortfarande kvarstår. Konkurrensen bör kunna vara relativt hög inom flera segment av bankmarknaden. Detta kan förklaras av att i de fall där det finns begränsad konkurrens finns det ett hot i form av potentiella konkurrenter, som kan komma in på marknaden om felprissättning råder.

Ett område där viss risk för begränsad konkurrens finns, även vid en allmänt ökad konkurrens, är bankservicen för mindre företag, även om alla de stora bankerna uttalat att de ser dessa som en mycket intressant målgrupp.

Längre fram konstateras att kontorsnätet sannolikt är en av bankernas viktigaste konkurrensfördelar när det gäller att försvara sig mot konkurrens från andra typer av aktörer samt för att bredda sin egen verksamhet. Ett mått på hur viktigt ett kontorsnät anses vara är, som tidigare nämnts, Den Danske Banks jämförelsevis höga bud på Östgöta Enskilda Bank. Mot den bakgrunden är det naturligt att bankerna är intresserade av samgående för att kunna reducera antalet kontor utan att tappa sin lokala förankring. Detta är tydligt i sammanslagningen av Sparbanken och Föreningsbanken. Samtidigt kan både Handelsbankens köp av Stadshypotek och S-E-Bankens köp av Trygg-Hansa ses som ett exempel på hur man försöker expandera verksamheten via mer effektivt utnyttjande av ett befintligt kontorsnät. I viss utsträckning gäller det även för Nordbanken och Meritas planerade samgående. Ensidig nedläggning av kontor kan eventuellt innebära att bankerna avhänder sig en av sina viktigaste konkurrensfördelar, en konkurrensfördel som förvisso är tudelad med hänsyn till de högre kostnader som kontorsnätet ger i förhållande till de konkurrenter som erbjuder banktjänster via andra informationskanaler.

Det synsätt som presenterats här, d.v.s. att konkurrensintensiteten i en bransch inte behöver vara förknippad med antalet verksamma företag och storleken på dessa, är en viktig beståndsdel i den analys

som presenteras i följande avsnitt. Även om närvaron av utländska konkurrenter på vissa segment av bankmarknaden, vilket diskuteras i kapitel 2, inte är så stor, kan hotet från utländska konkurrenter vara till-

räckligt för att driva ner priser och öka konkurrensen. På samma sätt kan de i kapitel 3 diskuterade hoten från substitut till bankprodukter och andra företag som erbjuder bankprodukter medföra en förbättrad konkurrens. Samtidigt innebär detta synsätt

att det utifrån ett konkurrensfrämjande syfte kan vara angeläget att analysera befintliga inträdes- och utträdes hinder på bankmarknaden. Dessa faktorer kan ha lika stor betydelse för konkurrensen som exempelvis koncentrationen i branschen.

Bankernas konkurrenskraft

Vid en jämförelse av svenska bankers konkurrenskraft i förhållande till ett urval av banker från ett antal europeiska länder framstår de svenska bankerna som väl rustade att möta en ökad europeisk konkurrens. För 1996 är lönsamheten i de svenska bankerna i topp i jämförelsen och de är även de mest kostnadseffektiva bankerna. Kreditförlusterna är jämförelsevis låga och halvårsresultaten för i år visar att de kan komma att sjunka ytterligare för 1997. Beträffande kapitalstyrka ligger de svenska bankerna en bra bit över det europeiska genomsnittet.

Här görs en övergripande bedömning av hur konkurrenskraftiga de svenska bankerna förefaller vara i dagsläget. Diskussionen bygger på ett antal jämförelsetal som är av stor betydelse för en banks förmåga att konkurrera. Fyra områden för jämförelser har identifierats:

- Kapitalstyrkan, mätt som bankens kapitaltäckning.
- Lönsamheten; hur stor avkastning bankens finansärer får i förhållande till det investerade kapitalet.
- Kostnadseffektiviteten.
- Kreditförlustnivån; hur stora kreditförlusterna är i förhållande till bankens totala placeringar.

De två första av dessa områden kan ge en kortsiktigt tillfredsställande bild av en banks finansiella situation. Om kapitaliseringen är god och lönsamheten hygglig har banken rimligen inga omedelbara finansiella problem. En god lönsamhet leder också till en

uppbyggnad av det egna kapitalet som ökar motståndskraften mot problem. De två senare, kostnadseffektiviteten och kreditförlustnivån, har en mer långsiktig effekt på en banks finansiella ställning. Dålig kostnadseffektivitet liksom höga kreditförluster riskerar att i första hand leda till dålig lönsamhet och om problemen är tillräckligt allvarliga även till en urholkning av det egna kapitalet.

Det första området, kapitalstyrkan, har inte samma självklara betydelse för intjäningsförmågan som de övriga. Ett stort eget kapital har definitionsmässigt en negativ inverkan på lönsamheten när denna mäts som avkastningen på eget kapital. Å andra sidan utgör ett stort eget kapital en buffert om finansiella problem uppstår för banken och ger därmed en långsiktigt förbättrad överlevnadsförmåga. Det egna kapitalets storlek kan också ha en positiv inverkan på bankens finansieringskostnader, eftersom det har betydelse för de riskpremier som bankens långivare kräver för att förse banken med lånat kapital. Då det i slutändan är risker i banksektorn som Riksbanken har att beakta är det egna kapitalets storlek det åtminstone på kort sikt viktigaste området att bevaka av de områden som diskuterats här.

Riksbankens intresse för de svenska bankernas konkurrenskraft i förhållande till andra länders banker härrör sig från bedömningen att konkurrenskraftiga banker inte behöver ta på sig alltför stora risker för att överleva. Det som är viktigt är att de banker som är mest dominerande på den svenska marknaden är konkurrenskraftiga. Huruvida dessa ägs av svenskar eller inte, saknar däremot betydelse i detta sammanhang. I dagsläget är emellertid de dominerande bankerna huvudsakligen svenskägda varför den fortsatta diskussionen förs i termer av

svenska bankers konkurrenskraft. Det är dessa aktörer som i dagsläget har störst betydelse för det svenska betalningssystemet.

Konkurrenskraftiga banker behöver inte ta på sig alltför stora risker för att överleva.

Jämförelsetalen diskuteras i två avseenden, dels hur de utvecklats över tiden, dels hur de ser ut för de svenska bankerna jämfört med ett urval av banker från ett antal andra länder. Syftet med denna benchmarking är att beskriva en norm för de resultat som kan förväntas av svenska banker. Utan en sådan skulle i första hand endast relativa jämförelser kunna göras mellan de svenska bankerna.

Att bedöma bankers konkurrenskraft genom att diskutera övergripande jämförelsetal ger en översiktlig bild av konkurrenskraften. För en fördjupad beskrivning krävs en funktionsorienterad analys enligt det synsätt som beskrivits i del I, genom att bankernas styrkor och svagheter inom olika intjäningsområden bedöms var för sig. Vi kommer att återkomma till sådana analyser i kommande finansmarknadsrapporter. Den mer övergripande bild som ges här är dock värdefull som en utgångspunkt för de diskussioner om internationalisering och minskad betydelse för bankerna som intermediärer som förs nedan.

Att jämföra banker – benchmarking

Den alltmer påtagliga internationaliseringen, vilken kommer att accentueras i och med att EMU genomförs, innebär att det svenska banksystemet blir en del av ett större europeiskt system. Detta medför att internationella benchmarkstudier blir nödvändiga för att kunna avgöra om svenska banker är tillräckligt väl rustade för att på ett framgångsrikt sätt kunna möta den internationella konkurrensen.

De länder som valts ut är länder vars inhemska banker uppfattats vara potentiella konkurrenter till de svenska bankerna. Potentiella konkurrenter är bl.a. de banker vars registreringsland, geografiskt sett,

är lokaliserat relativt nära Sverige. Ett annat kriterium är att landets banker uppvisar eller kan förväntas uppvisa ett intresse av att konkurrera internationellt. Följande länder inkluderades i studien; Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, Nederländerna, Norge, Storbritannien och Tyskland.

Urvalet av banker är sådant att ca 80 procent av tillgångarna i det totala banksystemet i respektive land finns representerade. De banker som valts i respektive land aggregeras till grupper för att jämförelser med de svenska bankerna som grupp¹³ ska bli möjlig. Utländska banker har rensats bort från respektive lands urval. 1996 års siffror, de senaste tillgängliga, har valts som utgångspunkt. Genomsnittssiffror som redovisas i diagrammen är inte vägda utan enkla aritmetiska medelvärden.

Kapitalstyrka – motståndskraft mot finansiella problem

En banks kapitalstyrka har i det internationella arbetet med reglering av banker setts som den kanske viktigaste komponenten vad det gäller att skapa solida banker. Detta synsätt har kommit till uttryck i de internationella kapitäläckningsreglerna. I korthet innebär dessa att en bank måste ha ett eget kapital som motsvarar minst 8 procent av de riskvägda tillgångarna (se ruta, sid. 25). Genom att kapitäläckningen tar hänsyn till risknivån i tillgångarna är detta utifrån ett regleringsperspektiv ett mer relevant mått på kapitalstyrka för banker än ett vanligt soliditetsmått. För aktieägare och andra marknadsaktörer är givetvis andra mått avseende det egna kapitalet mer relevanta.

En banks kapitalstyrka har i det internationella arbetet med reglering av banker setts som den kanske viktigaste komponenten vad det gäller att skapa solida banker.

---

¹³ I gruppen av svenska banker ingår Handelsbanken, Föreningsbanken, Nordbanken, S-E-Banken, Sparbanken Sverige och Stadshypotek.

KAPITALTÄCKNINGS- REGLERNA

Enligt kapitaltäckningsreglerna ska tillgångarna i en bank motsvaras av minst 8 procent eget kapital. Tillgångarna värderas dock olika beroende på risknivån för respektive tillgång. Fyra klasser finns, 0, 20, 50 respektive 100 procent, där tillgångar i respektive riskklass värderas med respektive procentsats. Exempelvis behöver 0-klassade tillgångar inte kapitaltäckas alls, tillgångar i 20-klassen riskviktas med 20 procent av tillgångsvärdet etc. Exempel på tillgångar i respektive riskklass är fordringar på stater och svenska kommuner i 0-klassen, fordringar

på finansiella företag i 20-klassen, fordringar med säkerhet i form av panträtt i bostäder i 50-klassen, samt fordringar på icke-finansiella företag och blancokrediter i 100-klassen.

Genom att antalet riskklasser är förhållandevis begränsat är inte måttet alltid rättvisande. Exempelvis kräver blancolån till hushåll och krediter till stora företag som exempelvis Ericsson samma kapitaltäckning. Ett annat problem med måttet är att det mäts vid en given tidpunkt, normalt vid slutet av varje kvartal. Stora förändringar kan äga rum mellan två mättillfällen utan att det syns i rapporteringen. Kapitaltäckningskravet på minst 8 procent måste emellertid kontinuerligt vara uppfyllt.

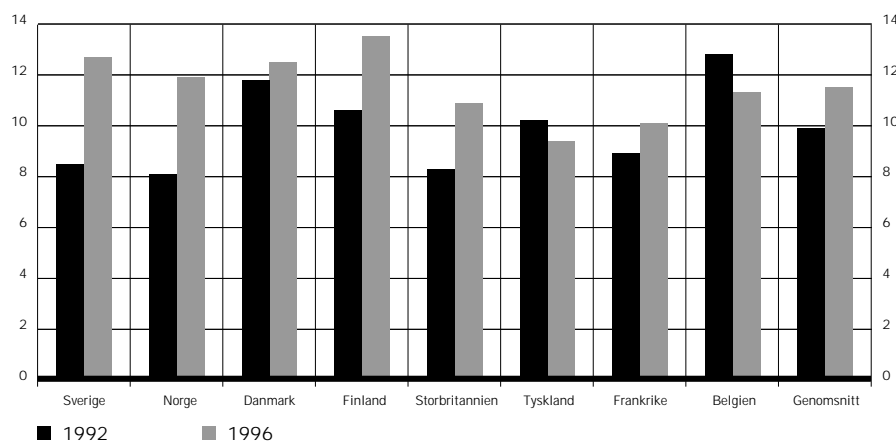
De svenska bankerna har en betryggande kapitaltäckning på strax över 12 procent, vilket innebär att de ligger över genomsnittet för jämförelsegruppen. Kapitaliseringen har förbättrats ordentligt sedan 1992 då den låg precis över det lagstadgade kravet på 8 procent.

Valet av kapitaliseringsnivå är en avvägning för bankerna mellan att uppnå en hög avkastning på eget kapital och att ha tillfredsställande reserver i fall finansiella problem skulle uppstå. Det kan diskuteras om de svenska bankernas kapitaliseringsnivå är så

hög att avkastningen blir lidande och att de i så fall borde dela ut vinstmedel som överstiger den optimala kapitaliseringsnivån. Ett konsekvent sådant beteende skulle leda till lägre kapitaliseringsnivåer och större risker i banksystemet.

Det finns flera möjliga förklaringar till att bankerna har ett stort eget kapital. En är att utdelningsnivån i svenska börsföretag generellt är låg, om än ökande, och att upparbetade vinster ofta behålls i företagen, en annan är att hög utdelning alternativt återköp av egna aktier kan ses som en alltför defensiv

Figur II:1.
Kapitaltäckning.
Procent

Källa: Bankstat.

strategi. En tredje möjlig förklaring är att bankerna vill öka det egna kapitalet under år av låga kreditförluster, för att ha en buffert när kreditförlusterna ökar. Eftersom kreditförluster varierar med konjunkturen, kan bankerna anses reservera den riskpremie som de har på sina lån under goda år, för att kunna lösa upp den när utfallet blir sämre. Med hänsyn till den hårdnande konkurrensen i den svenska banksektorn och de krav på investeringar som denna kan innebära, kan det ses som naturligt att bankerna behåller en förhållandevis stor del av det egna kapitalet. Investeringsbehoven är också betydande inför milleniumskiftet och omställningen till EMU. Då flertalet stora banker varit inblandade i fusionsdiskussioner är det också rimligt att anta att kapitaliseringsnivån hållits hög i avvaktan på att kapitalet ska kunna användas i dessa sammanhang. Behovet av att få en bättre kreditrating efter finanskrisen har också varit stort och hög kapitalisering är då en viktig faktor. Det finns en rad möjliga förklaringar till den höga kapitaliseringsnivån och det kan därmed konstateras att bankernas marknadsmässiga val av kapitaltäckningsnivå förefaller ligga en bra bit högre än det lagstadgade kravet på 8 procent.

Hög lönsamhet

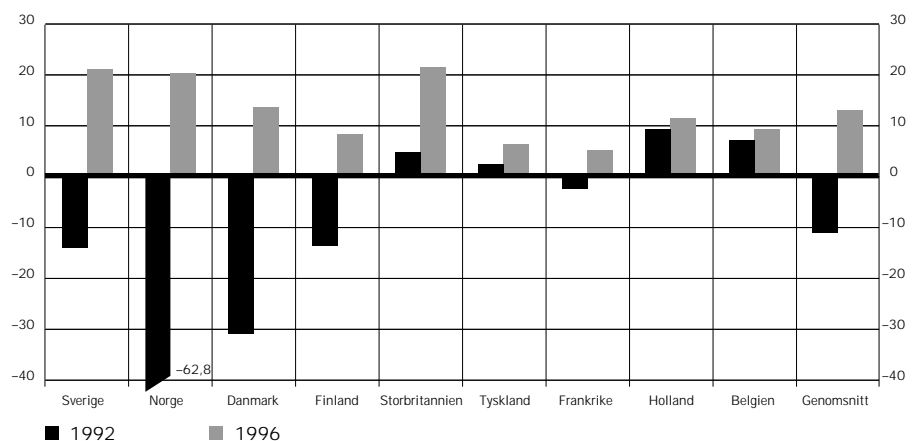
Lönsamhet mäts i första hand som avkastningen på det egna kapitalet. Avkastningen på det genomsnittliga egna kapitalet i respektive lands banker för 1992 och 1996 uppvisar genomgående förbättringar (se figur II:2).

Sverige hade 1996 den högsta avkastningen på eget kapital av alla länder i jämförelsen (se figur II:2), tätt följt av Storbritannien och Norge. Det kan noteras att även under bankkrisens värsta år i Sverige hade de svenska bankerna en lägre negativ avkastning¹⁴ än de andra nordiska länderna. De nordiska ländernas markanta förbättring (Finland undantaget) kan tolkas som att finanskriserna i viss mån haft en *renande* effekt, så till vida att bankerna blivit tvungna att ta itu med dåliga krediter och lyfta fram förluster i redovisningen. Detta har lett till att de kvarvarande krediterna är av god kvalitet eller att ordentliga reserveringar har gjorts för de krediter som är av sämre kvalitet. Dessutom kan en större försiktighet och bättre kreditbedömningsrutiner vad gäller beviljande av nya krediter ha etablerats efter finanskrisen.

Finanskriserna har i viss mån haft en "renande" effekt.

De svenska bankerna uppnådde en positiv avkastning 1994 (se figur II:3), vilket antyder att finans-

Figur II:2.
Avkastning på eget kapital
efter skatt.
Procent

*De norska bankernas genomsnittliga avkastning på eget kapital uppgick 1992 till -62,8 procent, vilket inte ritats ut i figuren för att undvika skalproblem.
Källa: Bankstat.

krisen då började gå mot sitt slut. Redan under detta år översteg de svenska bankernas lönsamhet genomsnittet för de andra ländernas banker. Figuren visar också att lönsamheten kan variera mycket i banksektorn mellan olika år och att dagens höga resultatnivåer inte kan tas för givna.

I sammanhanget bör påpekas att lönsamhet i sig inte behöver indikera att ett lands banker är konkurrenskraftiga vid en internationell jämförelse. God lönsamhet kan också vara ett tecken på att konkurrensen i det inhemska banksystemet är svag. Som tidigare konstaterats förefaller konkurrensen åtminstone inom vissa segment av den svenska bankmarknaden vara förhållandevis god. Konkurrensstrycket verkar också öka utifrån den analys avseende ökande internationalisering och ökad konkurrens från alternativ till bankprodukter som görs längre fram.

Generellt kan ett företag sägas vara ineffektivt när kostnaderna i förhållande till intäkterna är högre än i andra företag som bedriver likartad verksamhet. Ett mått på kostnadseffektivitet är K/I-tal,¹⁵ d.v.s. förhållandet mellan kostnader och intäkter i banken. I jämförelsetalen i figur II:3 är kreditförlusterna exkluderade från kostnaderna. I och med att kreditförlusterna avspeglar en banks kreditbedömningsförmåga och att denna kan ses som en del av bankens effektivitet, skulle även kreditförlusterna kunna inkluderas i kostnaderna. Nackdelen med detta är att kreditförlusterna är en kostnad som har en helt annan karaktär än omkostnaderna. Dessutom är det i första hand kreditbedömningar som banken gjort under tidigare perioder som mäts i kreditförlusterna. Ett K/I-tal exklusive kreditförluster ger därmed ett mått som mer svarar mot vad som vanligen

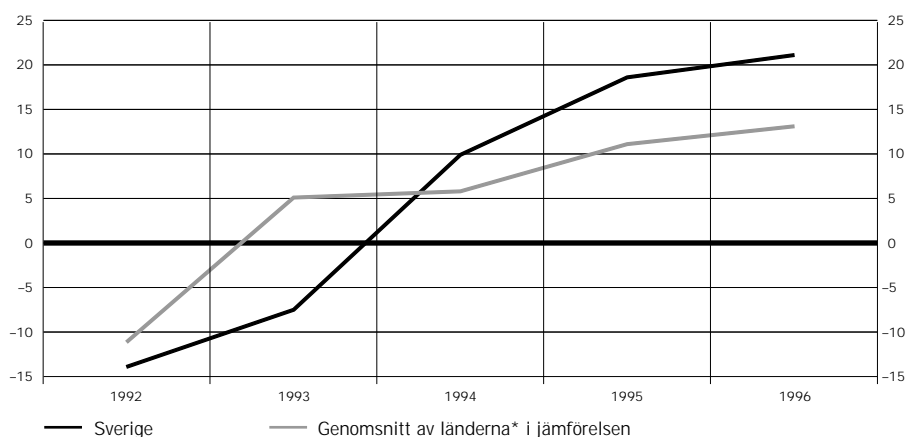
Kostnadseffektiva banker

På en bankmarknad med hårdnande konkurrens är kostnadseffektivitet en viktig faktor för bankernas långsiktiga överlevnadsförmåga. En bank som har låga kostnader i förhållande till intäkterna löper mindre risk än andra att lockas till ett ökat risktagande för att uppnå en godtagbar vinstnivå.

14 Med negativ avkastning på eget kapital menas att företaget redovisar en förlust, som i stället för vinsten sätts i relation till det egna kapitalet.

15 Enligt internationell praxis används här K/I-tal (cost-to-income ratio), där kostnaderna exklusive kreditförluster återfinns i täljaren och rörelseintäkterna i nämnaren, i stället för det i Sverige ofta använda I/K-talet. Med rörelseintäkter avses i bankers redovisning nettointäkterna. Detta innebär att från ränteutäkterna har räntekostnaderna dragits bort. Likaså har provisionskostnader dragits från provisionsintäkterna. Detta innebär att kostnadsbegreppet i K/I-talet avser omkostnader. De mest betydande omkostnaderna i bankerna är personalkostnader, kostnader för datasystem och andra administrativa kostnader.

Figur II:3.
Avkastning på eget kapital
efter skatt.
Procent

* Norge, Danmark, Finland, Storbritannien, Tyskland, Frankrike, Holland och Belgien.
Källa: Bankstat.

betraktas som kostnadseffektivitet, d.v.s. förmågan att hantera omkostnader, och som också ger mer av en ögonblicksbild av effektiviteten än ett mått där kreditförluster inkluderas.

De svenska bankerna har de lägsta K/I-talen och kostnadseffektiviteten kan utifrån detta mått alltså ses som god (se figur II:4). Även för 1992 hade Sverige det klart lägsta K/I-talet. De svenska bankernas låga K/I-tal under finanskrisen är en förklaring till att lönsamheten inte blev riktigt lika dålig som i de andra nordiska länderna under deras finanskriser.

De svenska bankernas låga K/I-tal under finanskrisen är en förklaring till att lönsamheten inte blev riktigt lika dålig som i de andra nordiska länderna under deras finanskriser.

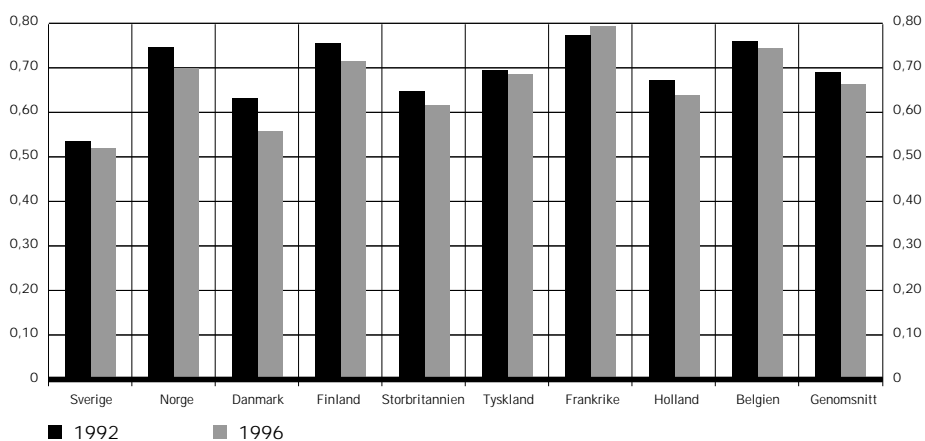
En brist med K/I-talen är att de inte tar hänsyn till risknivån i bankerna. Hög intjäning kan åstadkommas genom ett risktagande som i längden visar sig ohållbart, vilket är viktigt att ha i åtanke vid jämförelser av detta slag. Ett snabbt förbättrat K/I-tal kan därför vara en varningssignal om ett ökat risktagande lika gärna som att kostnadseffektiviteten ökat (se avsnittet Låga kreditförluster, sid. 29). En annan brist med K/I-talen är att olika verksamheter naturligen har varierande kostnadsintensitet.

Bankernas förmåga att hålla nere kostnader kan också bedömas efter hur vissa kostnadstyper utvecklats. Personalkostnader kan vara särskilt intressanta att studera eftersom dessa utgör en stor del av omkostnaderna i bankerna och samtidigt ofta är en potentiell källa till effektivitetsvinster. Dessa kostnader är relativt svåra att variera med förändrade intäktsnivåer eftersom personalstyrkan vid kontoren endast i begränsad utsträckning kan förändras vid olika arbetsbelastning. Dessutom är det förknippat med kostnader att genomföra personalminskningar och det tar ofta förhållandevis lång tid.

Personalkostnaderna svarar för en stor del av omkostnaderna i bankerna (51 procent för svenskägda banker 1996). De svenska bankerna har på senare år kontinuerligt genomfört nedskärningar av personalstyrkan. Från 1991 till 1996 minskade personalstyrkan i bankerna från ca 45 000 personer till ca 39 000 personer. För att en reell avveckling och effektivisering verkligen ska anses ha ägt rum måste emellertid nedskärningarna relateras till hur verksamhetens omfattning utvecklats. I figur II.5 visas antalet anställda i relation till rörelseintäkterna.

För de stora bankerna har rörelseresultatet per anställd förbättrats något under de senaste åren. För de fristående sparbankerna syns en trend mot lägre personalintensitet. Alla tre kategorierna; storbanker,

Figur II:4.
K/I-tal; rörelsekostnader exklusive kreditförluster i förhållande till rörelseintäkter.
Andelar

Källa: Bankstat.

fristående sparbanker och övriga banker har förbättrat sina rörelseresultat per anställd sedan 1994.

Utvecklingen för bankernas kontorsnät kan också användas som indikator på kostnadseffektivitet. Antalet kontor har från 1992 till 1996 minskats med 15 procent, från 2 910 till 2 483 kontor. De fem stora bankerna har svarat för så gott som hela minskningen, vilket är naturligt med hänsyn till att det är dessa banker som har ett kontorsnät av sådan storlek att möjlighet till neddragningar kan finnas.

Den svenska banksektorn synes utifrån nämnda indikatorer kostnadseffektiva i en internationell jämförelse och de bör vara väl rustade att möta den ökande internationella konkurrensen. Det är troligt att konkurrens i första hand kommer att komma från de största och mest effektiva internationella bankerna. De svenska storbankerna bör därför vara konkurrenskraftiga i förhållande till dessa för att kunna möta konkurrensen.

Låga kreditförluster

Ett mått på hur bankerna hanterar sina risker är storleken på kreditförlusterna. Nivån på kreditförluster är i stor utsträckning ett resultat av bankens kreditbedömningsförmåga. Kreditförlustnivån mäts

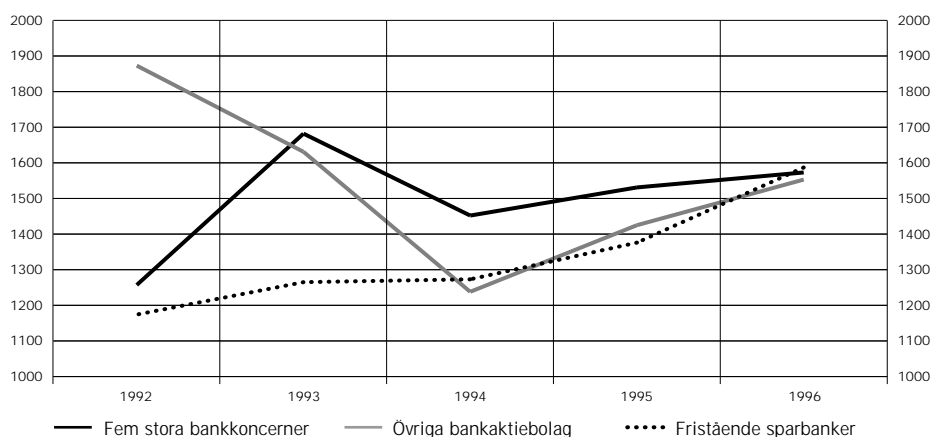
genom att kreditförlusternas storlek relateras till den totala utlåningen.

De svenska bankerna ligger väl till i en europeisk jämförelse (se figur II:6). Endast norska, brittiska och holländska banker har lägre kreditförlustnivåer än de svenska. Under 1997 tenderar kreditförlusterna att falla än mer för de svenska bankerna, vilket ytterligare kan förbättra denna indikator.

För 1992 var de svenska bankernas kreditförlustnivå högst i urvalet, men lönsamheten understeg ändå inte den i andra länder beroende på de låga K/I-talen. Det bör påpekas att den redovisning som tillämpas har stor betydelse för kreditförlustnivån som mått. Dels kan vad som redovisas som kreditförluster variera mellan olika länder, dels kan förväntade kreditförluster reserveras i olika omfattning individuellt mellan banker, även inom ett nationellt redovisningssystem.

Även om kreditförlustnivåer kan ses som ett mått på bankers kreditbedömningsförmåga, behöver kreditförluster till följd av en finanskris, där makroekonomiska förändringar spelat stor roll, inte enbart ses som inadekvat riskhantering från bankens sida. Beslut om att bevilja krediter kan ha varit rationella och ha skett efter en rimlig riskbedömning när de fattades, även om det i efterhand visar sig att de inte var det, när oförutsedda förändringar i omvärlden

Figur II.5.
Rörelseintäkter per anställd i olika kategorier banker.
Tusentals kronor

Källor: SCB och Riksbanken.

är den primära orsaken till att kreditförlusterna uppstår. I det svenska fallet måste emellertid en betydande del av kreditförlusterna hänföras till dålig riskbedömning av krediter, varför man kan säga att de senaste årens förbättring av kreditförlustnivåerna ger vid handen att den svenska banksektorn förbättrat sin kreditbedömningsförmåga, givet den ekonomiska miljö de kommit att verka i.

De senaste årens förbättring av kreditförlustnivåerna ger vid handen att den svenska banksektorn förbättrat sin kreditbedömningsförmåga.

Stora kreditförluster behöver inte innebära att en bank har dålig kreditbedömningsförmåga. Det kan också vara ett medvetet val där höga riskpremier tas ut för lån och att den risk som föreligger därmed prissätts på ett riktigt sätt. I den mån detta är fallet syns detta i lönsamhetsmått för banken, när detta mäts som avkastningen på eget kapital, eftersom kreditförlustnivån i detta mått sätts i relation till intjänningen.

Problemen med kreditförluster som mått för riskhanteringsförmåga är som tidigare nämnts att kreditförlusterna faller ut en viss tid efter att kreditbedömningarna gjorts. Dessutom har den makroekonomiska utvecklingen stor betydelse för huruvida kreditförluster utlöses. För att undvika dessa tidsför-

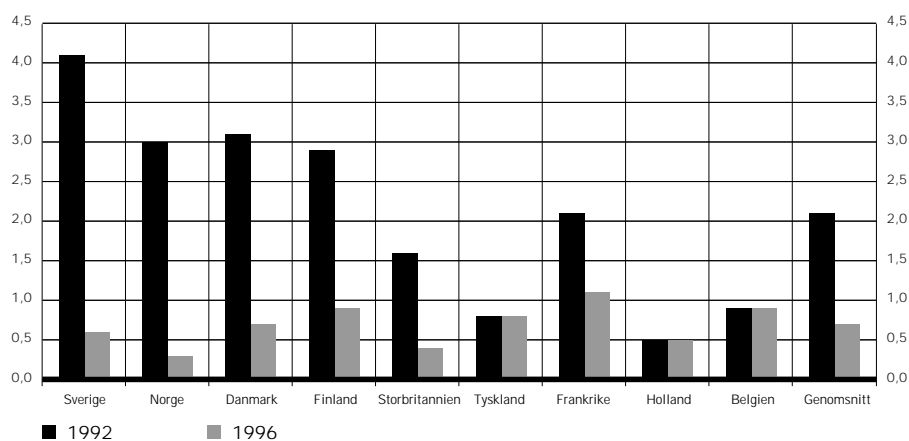
skjutningsproblem kan risknivån istället mätas genom hur bankernas tillgångar fördelas i olika riskklasser enligt kapitaltäckningsreglerna. Försämrade möjligheter att uppnå rimliga resultatnivåer kan leda till att banker väljer att öka risken i portföljen för att öka intjänningen, exempelvis genom att ha mindre strikta krav vid kreditprövningen. Ökad risk i förhållande till intjänning kan därför vara en indikator på ökad sårbarhet i bankerna.

Bankerna har i finanskrisens spår minskat sin risknivå i portföljen för att senare öka den något, i huvudsak under 1996 (se figur II:7).¹⁶ Kreditförlusterna har under 1995 och 1996 fallit till låga nivåer och bankerna har lämnat finanskrisen bakom sig. Bankernas verksamhet har kännetecknats av god avkastning och goda kapitaliseringsnivåer, samtidigt som kreditefterfrågan varit stagnerande och konkurrensen hårdnat. I denna situation kan det vara naturligt att öka risknivån i portföljen och därmed öka avkastningen.

Sedan 1996 rapporteras marknadsrisker separat från kreditrisker. Med marknadsrisker avses de risker som kan hänföras till bankernas innehav av och

16 Slutsatsen följer av att andelen riskvägt belopp i riskklass D har ökat medan andelen i riskklass A har minskat och att därmed tyngdpunkten i bankernas totala portfölj förskjutits mot placeringar med högre riskviktning.

Figur II:6.
Kreditförluster som andel av bruttoulåning.
Procent

Källa: Bankstat.

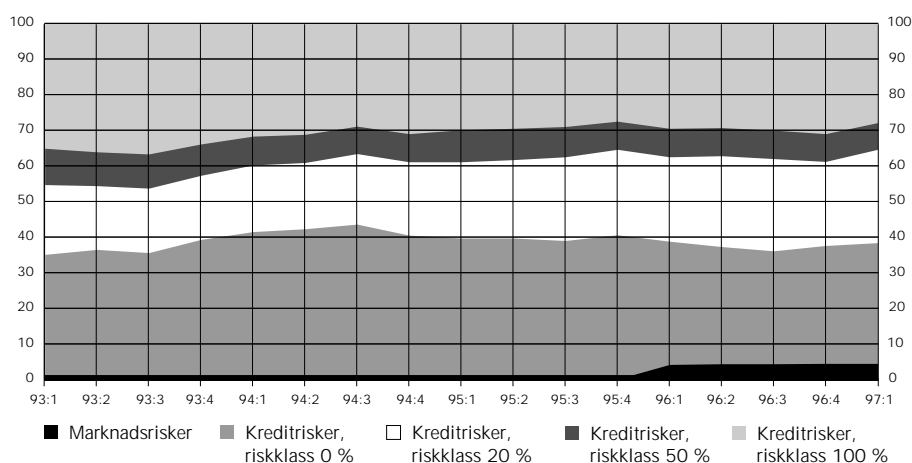

handel med finansiella instrument, bl.a. innefattas risken för att förändrade räntor ska medföra att värdepappers värde förändras (ränterisker). Det riskvägda beloppet för marknadsrisker motsvarar en förhållandevis liten del av de totala placeringarna, ca 4 procent. Om det riskvägda beloppet för marknadsrisker sätts i relation till balansräkningarnas totala *riskvägda* belopp (d.v.s. om de totala placeringarna multipliceras med sin riskfaktor) motsvarar det ca 9 procent. Tolkningen är att 9 procent av det kapitalkrav som reglerna ställer på bankerna är att hänföra till marknadsrisker och 91 procent till kreditrisker. Att kreditriskerna enligt detta mått är mer betydelse-

fulla än marknadsriskerna motiverar att Riksbanken fäster större vikt vid kreditriskerna vid analysen av risker i banksektorn.

I detta sammanhang bör det poängteras att eventuell sektorvis diversifiering, eller koncentration, inte får genomslag i riskklasserna för kapitaltäckning. Detta innebär att banker som lånar ut till en viss sektor av ekonomin, en viss typ av företag eller ett särskilt geografiskt område, är sårbara för ekonomiska störningar som generellt resulterar i sämre kreditvärdighet inom det specifika utlåningssegmentet. Sådan koncentrerad utlåning påverkar inte kapitalkravet.

Figur II:7.
Fördelning av bankaktiebolagens tillgångar i riskklasser enligt kapitaltäckningsreglerna.

För en förklaring av riskklasserna enligt kapitaltäckningsreglerna – se ruta sid. 25.
Källa: Finansinspektionen.

Internationell konkurrens

Det finns ett internationellt konkurrenstryck på den svenska bankmarknaden. Hittills har det framför allt varit inom de områden som brukar benämnas "wholesale banking", exempelvis handel med finansiella instrument, som påtagliga tecken på internationell konkurrens kunnat påvisas. Internationell konkurrens på hushållsmarknaden har varit tämligen begränsad. Under senare tid har det dock synts vissa tendenser till ökad internationell konkurrens även på hushålls- och småföretagsmarknaderna. Detta gäller framför allt den ökade nordiska konkurrensen, men en indikation på detta ges även av att antalet anmälningar om gränsöverskridande handel ökat kraftigt. Slutsatsen blir därför att området "wholesale banking" är internationaliserat och att hushålls- och småföretagssektorn börjar bli mer *nordeniserad*.

Internationaliseringen i banksektorn inleddes genom att bankerna började följa sina inhemska företagskunder ut i världen. Banker etablerade sig på utländska penning- och kapitalmarknader för att kunna hantera företagets behov och för att kunna vidga sina egna finansieringsmöjligheter. Förutom att bygga upp ett nätverk av korrespondentbanker har bankerna etablerat sig genom att upprätta representationskontor, dotterbolag eller filialer. Detta är också skälet till att internationaliseringen främst rört områden som värdepappershandel och finansiering av större företag. Tjänster till hushåll och till mindre och medelstora företag har de lokala bankerna traditionellt skött genom sitt kontorsnät.

En internationell avregleringstrend har sedan

mitten på 1980-talet ökat möjligheterna för aktörerna på de finansiella marknaderna att diversifiera sina portföljer. Denna diversifiering har kunnat bli effektiv framför allt genom att det blivit möjligt att placera utanför den nationella marknaden och diversifieringen har därför också bidragit till den ökade internationaliseringen.

Med EES-avtalet och senare med EU-medlemskapet har Sverige blivit en del av den gemensamma marknaden. Det legala ramverket för den gemensamma finansiella marknaden har syftat till att skapa ett "level regulatory playing field", vilket ska ge aktörerna på de finansiella marknaderna harmoniserade regler och föreskrifter så att regelarbiter kan undvikas. De viktigaste grundprinciperna är den fria etableringsrätten, "single passport", och reglerna om hemlandstillsyn. Även rätten till att bedriva gränsöverskridande verksamhet, d.v.s. verksamhet utan fysisk närvaro, är central.

Nedan behandlas de svenska bankernas konkurrenssituation. De utländska aktörernas betydelse på den svenska marknaden diskuteras, medan svenska bankers närvaro på utländska marknader endast berörs i korta ordalag. Undantaget är kapitlets sista avsnitt där även de svenska bankernas aktiviteter på den nordiska marknaden diskuteras. Syftet är att belysa i vilken grad den internationella konkurrensen påverkat den svenska bankmarknaden. Utgångspunkten är att om den internationella konkurrensen ökar kommer detta att pressa lönsamheten i den svenska banksektorn. I en sådan situation är det möjligt att en eller flera banker försöker kompensera detta genom ett ökat risktagande.

Utländska banker har länge varit verksamma i Sverige

Utländska banker tilläts etablera dotterbanker i Sverige 1986 och 1990 blev det även tillåtet att etablera filialer. Idag är det i huvudsak filialer som bedriver verksamhet i Sverige, medan dotterbankernas verksamhet har minskat i omfattning. Flera utländska banker som initialt etablerade dotterbanker har nu istället filialer. En anledning är att filialformen passar bättre för de banker som huvudsakligen arbetar med större företag, då det är väsentligt att ha en stor balansräkning i ryggen för att kunna gå in i stora kundengagemang.

Under slutet av 1996 och början av 1997 har Dexia (f.d. CLF Kommunbank) och GE Capital etablerat dotterbanker i Sverige. Även Den Danske Banks köp av Östgöta Enskilda Bank är ett exempel på en offensiv satsning via dotterbank. Dessa dotterbanker vänder sig till andra kundsegment, t.ex. kommuner och privatpersoner, än de segment som de utländska bankerna hittills varit inriktade på.

En i sammanhanget viktig aspekt av filialverksamheten är principen om hemlandstillsyn. Det innebär att filialer till utländska banker etablerade i Sverige inte står under Finansinspektionens tillsyn, vilket däremot dotterbanker gör. Från stabilitetssynpunkt är det därför viktigt att det finns ett gott sam-

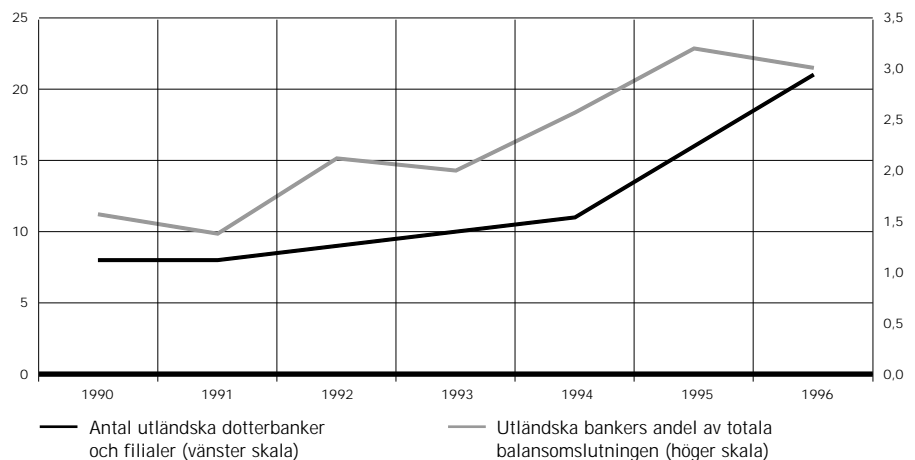
arbete mellan tillsynsmyndigheter och centralbanker i olika länder.

Den utländska konkurrensen, mätt som utlandsägda bankers andel av den totala balansomslutningen i det svenska banksystemet, har dubblats under 1990-talet, men den är fortfarande på en mycket låg nivå (se figur II:8). Detta är dock inget rättvisande mått då dessa aktörer oftast har specialiserat sig på viss verksamhet och därför inte har karaktären av fullsortimentsbanker. Det blir därför mer relevant att, på det sätt som beskrevs i del I, bryta ner deras verksamhet i olika funktioner och studera hur stora de är inom respektive funktion.

Vad gäller bankaktiviteter såsom in- och utlåning till hushåll samt betjäning av mindre och medelstora företag har hittills märkts ganska lite av utländska konkurrenter till de svenska bankerna. För hushållssektorn var de utländska bankernas andel av in- och utlåningen endast 0,43 procent vid utgången av 1996. I början av 1997 har dock både GE Capital och en i Sverige tillsyns storsatsande Den Danske Bank gått in på detta område, vilket skulle kunna komma att skärpa konkurrensen på sikt.

Det som hittills konstaterats av internationell konkurrens i Sverige har varit inom vissa specifika aktiviteter på finansmarknaden, framför allt inom handel med finansiella instrument, vilket inte är en ren bankaktivitet då även institutionella placerare

Figur II:8.
Utländska banker i Sverige.
Antal respektive andelar

Källa: Riksbanken.

och värdepappersbolag spelar en viktig roll här. Ett exempel är aktiehandel, som i Sverige har ett stort inslag av internationella aktörer. En bidragande orsak är att Sverige som första land i världen 1993 tillät distansdeltagande till fondbörsen, även om det dröjde en bit in på 1994 innan de första distansdeltagarna anslöt sig. Vid utgången av 1996 var tolv av börsens 45 medlemmar distansdeltagare och ytterligare nio var utlandsägda medlemmar som verkar från Stockholm.

Det som hittills konstaterats av internationell konkurrens i Sverige har varit inom vissa specifika aktiviteter på finansmarknaden, framför allt inom handel med finansiella instrument,

---

De utländska bankernas andel av in- och utlåning till företag är tämligen modest, utlåningen uppgick t.ex. till 4 procent vid utgången av 1996. I det statistiska underlaget går det inte att särskilja mellan små och stora företag. I och med att de etablerade utländska bankerna hittills främst har inriktat sig mot storföretagsmarknaden så är sannolikt marknadsandelarna på denna delmarknad betydligt högre än vad data för hela företagssektorn indikerar. Detta antyder att det kan existera en mer betydande internationell konkurrens inom detta marknadssegment.

Gränsöverskridande verksamhet – en fördubbling på två år

I enlighet med EU-reglerna om den fria etableringsrätten och rätten att bedriva gränsöverskridande verksamhet utan fast "förrättningsställe" inom EES-området finns i det senare fallet ett krav på att hemlandstillsynsmyndigheten ska informera värdlandets tillsynsmyndighet om ett instituts avsikt att bedriva gränsöverskridande verksamhet genom *notifieringar* ("notifications"). Antalet notifieringar om gränsöverskridande verksamhet som Finansinspektionen mottagit de senaste tre åren visar en kraftig tillväxt, vilket är en tydlig signal om ett ökat internationellt intresse för den svenska marknaden (se tabell II:1).

Tabell II.1.

Notifieringar till Finansinspektionen angående utländska instituts avsikt att bedriva gränsöverskridande verksamhet i Sverige.

År	1994	1995	1996
Antal notifieringar	15	22	33

Källa: Finansinspektionen.

I notifieringarna ska anges vilken typ av verksamhet institutet avser att bedriva. En granskning visar att det till stor del handlar om de för utländska banker traditionella verksamheterna inom "wholesale banking". Det är dock svårt att utläsa den exakta inriktningen på verksamheten, då beskrivningarna är tämligen allmänna och många anger att de ska bedriva samtliga eller de flesta aktiviteter (eventuellt som en helgardering). Det är samtidigt värt att notera att det även förekommer en hel del notifieringar om aktiviteter som mer inriktar sig mot hushållssektorn, t.ex. försäljning av försäkringar, vilket kan innebära ökad framtida konkurrens inom dessa marknadssegment.

EMU driver på internationaliseringen

Den mest uppenbara effekten av ett eventuellt svenskt EMU-medlemskap skulle bestå i bankernas förlust av intäkter genererade från valutaväxling. Bankerna själva gör bedömningen att 20 procent av de intäkter som genereras på valutahandel kommer att förloras. Eftersom Sverige sannolikt kommer att stå utanför EMU i ett inledande skede kommer dessa effekter dock att dröja. Ett utanförskap blir troligen dyrt för de svenska bankerna i form av direkta systemkostnader, relativt de banker som är lokaliserade inom EMU-området. Det sammanhänger med en förväntad efterfrågan på produkter denominerade i euro, vilket medför stora merkostnader för system- och teknikutveckling. Den Europeiska Unionens Bankförening har uppskattat merkostnaden för bankerna vid upprättandet av EMU till mellan 8 och

10 miljarder ecu under tre till fyra år, vilket motsvarar ca 3 procent av bankernas rörelsekostnader. Om övergångsperioden däremot blir en långsam process under vilken bankerna tvingas distribuera produkter denominerade i både euro och nationella valutor kan dessa kostnader komma att öka med 50 procent. Det förefaller sannolikt att de svenska bankerna kommer att utsättas för en motsvarande kostnadsökning så länge utanförskapet varar, med konkurrensnackdelar som följd.

Även om den internationella konkurrensen på marknaden för handel med svenska räntebärande statspapper och svenska kronor är hård, besitter de svenska bankerna, under nuvarande förhållanden, en betydande konkurrensfördel gentemot sina utländska konkurrenter. De svenska bankerna har tillgång till ett brett spektrum av inhemska institutionella investerare, vilket underlättar placeringen av stora belopp och ökar förståelsen för inhemska utbuds- och efterfrågemönster på penning- och valutamarknaderna. Även den expertis som de svenska bankerna besitter om inhemska monetära förhållanden underlättar förståelsen för ränterörelser och därmed prisrörelser på både penning- och valutamarknaderna. Sammantaget gör detta att de ofta kan erbjuda sina kunder konkurrenskraftiga priser, vilket naturligtvis genererar affärsvolym som i sin tur genererar intäkter.

I ett scenario där Sverige blir medlem i EMU skulle dessa fördelar försvinna. De svenska bankerna skulle dock fortfarande ha en bättre förståelse för kreditvärdigheten hos svenska värdepapper denominerade i euro. Inom EMU-området kommer respektive stats kreditvärdighet att vara avgörande för prissättningen på värdepapper utgivna för den statens räkning. Vidare kommer marknaden för statspapper utgivna av stater inom EMU-området att växa betydligt i omfattning för att mera likna de amerikanska ifråga om storlek och effektivitet. Erfarenheter från USA visar att storlek och geografisk närvaro blir en viktig konkurrensfördel för bankerna under sådana förhållanden. Om euron blir en stark världsvaluta som på allvar kan konkurrera med dollarn som reservvaluta, kan volymerna i valutahan-

deln med länder utanför EMU öka avsevärt, vilket kan få positiva effekter på medlemsländernas banker. Sammantaget kan konstateras att handeln med valuta och räntebärande statspapper redan idag präglas av en hög grad av internationalisering men att denna trend kommer att accentueras som ett resultat av en gemensam europeisk valuta. Samtidigt kommer konkurrensförhållandena att förändras fundamentalt, vilket kommer att kräva delvis andra egenskaper av de svenska bankerna om de ska kunna konkurrera framgångsrikt inom detta marknadssegment. Exempel på sådana egenskaper som blir viktiga för att framgångsrikt verka på valuta- och räntemarknaderna är storlek och att verksamheten bedrivs med ett perspektiv som omfattar hela euroområdet. Detta sammanhänger med att en förståelse för de monetära förhållanden som omger euron är nödvändig och att en god överblick behövs över de efterfråge- och utbudsmönster som styr prisförändringar på ränte- och valutamarknaderna.

Handeln med valuta och räntebärande statspapper präglas redan idag av en hög grad av internationalisering men denna trend kommer att accentueras som ett resultat av en gemensam europeisk valuta.

Följderna av ett svenskt medlemskap i EMU för konkurrensintensiteten på marknaden för hushåll samt små och medelstora företag är mera osäker. Troligen kommer införandet av en gemensam valuta att accentuera de tendenser till ökad internationalisering och ökad konkurrens som det redan syns tecken på i den svenska banksektorn. En gemensam valuta kommer framför allt att öka transparensen i prissättningen av olika finansiella produkter, då skillnader i valutor och räntor försvinner. Den snabba teknikutvecklingen kommer sannolikt att ytterligare underlätta prisjämförelser mellan olika produkter med hög standardiseringsgrad.¹⁷ Sammantaget kommer detta troligen att leda till ökad konkurrens med prispress som följd. Hur stora effekterna blir är svåra att uppskatta inte minst på grund av att kulturella

17 Exempelvis bostadskrediter eller andra säkerhetsbaserade lån.

och emotionella bindningar kan försvåra för utländska aktörer att ta sig in på den svenska hushållsmarknaden.

Norden ny hemmamarknad

Under 1980-talet satsade de svenska storbankerna på en internationalisering genom att bygga upp dotterbanker, filialer eller representationskontor världen över. Huvudskälen var att dels kunna erbjuda de större svenska multinationella företagen en hög servicenivå, dels ta in egen finansiering till banken. Det sistnämnda var väl så viktigt med tanke på att underskotten i den svenska bytesbalansen var höga samtidigt som staten inte tilläts nettolåna. Detta gjorde att det fanns en hög efterfrågan på utlandslån från företag och bankernas utlandsfinansiering blev därför viktig. I och med bankkrisen kom denna utlands-satsning att avstanna och för de banker som lade om sin strategi till att återvända till sin ursprungsverksamhet reducerades utlandsrörelsen kraftigt

Idag finns tecken på en ny våg av internationalisering. Kännetecknande för den är att de nordiska bankerna går in på varandras marknader. Det finns flera exempel på detta:

- Nordbankens planerade samgående med Merita innebär att det bildas en stor nordisk fullsortimentsbank. Av uttalanden att döma vill banken expandera ytterligare inom det som definierats som hemmamarknaden, d.v.s. Norden och Östersjöområdet. Samgåendet är intressant då det är den första gången som det sker en gränsöverskridande sammanslagning mellan två storbanker.
- Den Danske Banks sverigesatsning som tagit ny form i och med förvärvet av Östgöta Enskilda Bank. Tidigare hade Den Danske Bank tre kontor i Sverige, men genom förvärvet erhåller man nu ytterligare 29 bankkontor. Dessutom planerar banken att etablera bankkontor i alla större svenska städer, vilket innebär att ett tiotal nya kontor kan tänkas tillkomma. I samband med

att affären presenterades poängterade banken att den nu skulle förstärka sin företags-satsning till att även omfatta små och medelstora företag

- Utöver Den Danske Bank och Merita finns också OKO, Den Norske Bank, Unibank och Kreditkassen etablerade i Sverige.
- Handelsbankens satsningar på den nordiska bankmarknaden, där de förklarat sig ha en traditionell universalbanksstrategi genom ett kontorsnät. Idag har Handelsbanken femton kontor i Norge, tolv i Finland och två i Danmark.
- Sparbanken har valt att köpa in sig på den nordiska marknaden och äger nu 25 procent i finska Aktia, och nästan 5 procent i danska Bikuben Girobank. Dessutom har banken tecknat optioner som möjliggör betydande förvärv i norska Sparebankgruppens dotterbolag inom fond- och försäkringsverksamhet, samt möjligheten att förvärva 7 procent i Fokus Bank.
- S-E-Banken har byggt upp filialer i Oslo, Köpenhamn och Helsingfors. Dessa är framför allt inriktade på större och medelstora företag samt aktie- och obligationshandel. Nyligen köpte också S-E-Banken den finländska bankfirman Ane Gyllenberg vars inriktning är kapitalförvaltning, exempelvis är företaget näst störst på den finska fondmarknaden med en marknadsandel på 17 procent.

Idag finns tecken på en ny våg av internationalisering. Kännetecknande för den är att de nordiska bankerna går in på varandras marknader.

De svenska bankerna har också visat intresse för att expandera inom östersjöområdet, genom att skaffa sig engagemang i Baltikum och Polen.

Än så länge har nordiska bankers verksamhet inte haft så stor omfattning i Sverige. Vid utgången av 1996 var 30 procent av de utländska dotterbankerna och filialerna i Sverige från de nordiska länderna, men deras andel av balansomslutningen motsvarade inte mer än 19 procent av utländska ban-

kers totala balansomslutning. I detta sammanhang är det värt att notera att de flesta större nordiska banker har uttalat att de ser Norden som sin hemmamarknad (undantaget de norska bankerna som hittills haft en något mer nationell inriktning).

I denna pågående *nordenisering* finns också en satsning på de traditionella hushålls- och småföretagsmarknaderna.¹⁸ Förutom Nordbanken och Meritas planerade samgående har detta hittills framför allt kunnat ses i de svenska bankernas agerande, men även Den Danske Banks köp av Östgöta Enskilda Bank är ett tydligt exempel. På detta sätt skiljer sig delvis *nordeniseringen* från internationaliseringen. Troligen beror det på att Norden betraktas som en relativt homogen marknad, med små kulturella barriärer, och att de nordiska bankerna vill växa på denna nya *hemmaplan* för att bli starkare inför en förväntad ökad internationell konkurrens. Den *nordenisering* som idag kan konstateras kan vara ett tecken på förväntningar om en framtida ökad internationell konkurrens.

I denna pågående *nordenisering* finns också en satsning på de traditionella hushålls- och småföretagsmarknaderna.

Det kan finnas en stor potential för ökad *nordenisering*, dels genom integration mellan marknadsplatser, vilket visar sig i exempelvis OM:s länkar med de norska och finska derivatbörserna samt i Fond-

börsens samarbete med börsen i Köpenhamn, dels genom ökad konkurrens mellan bankerna. Det kan kanske samtidigt te sig förvånande att det har tagit så pass lång tid att nå hit och att det inte har uppstått än mer av ett nordiskt konkurrenstryck i banksektorn. Detta står sannolikt att finna i att länderna till för ungefär tio år sedan hade reglerade nationella marknader. När sedan avregleringarna gjorde det lättare med gränsöverskridande konkurrens uppstod efter några år en bankkris, som medförde att bankerna var tvungna att inrikta sig mer på kortsiktig överlevnad än långsiktigt strategiskt agerande och planer på framtida expansion. Idag har bankerna inte bara lämnat krisen bakom sig, de ser också konkurrenskraftiga och finansiellt starka ut, varför det kan tänkas finnas möjligheter för bankerna att agera offensivt.

Det som hittills konstateras beträffande ökad nordisk konkurrens visar inte enbart en ökad konkurrens på den svenska marknaden, det framgår också att flera svenska banker har en expansiv inriktning i regionen. Detta indikerar att bankerna kan förväntas kompensera eventuell lönsamhetspress på den svenska marknaden med ökade intäkter från aktiviteter utomlands. Detta minskar risken ökat risktagande hos bankerna.

¹⁸ Det kan i sammanhanget var värt att notera att de första att dra sig ur den svenska marknaden i slutet av 1980-talet var de nordiska bankerna.

Konkurrensen om bankernas traditionella verksamhet

Bankerna möter ökad konkurrens om sina kärnverksamheter, in- och utlåning. De har emellertid visat sig vara konkurrenskraftiga och även innovationsdrivande, vilket inneburit att de i stor utsträckning lyckats behålla sina kunder. Ett omfattande kontorsnät, kundinformation och bredden på produktutbudet är troliga förklaringar till detta. Framöver verkar det troligt att marginaler från in- och utlåningsverksamheten kan komma att krympa. Trycket kommer framför allt från inlåningssidan då konkurrenstrycket på marknaden för utlåning till små och medelstora kunder har varit mindre. Dessutom är många av de tjänster som genererar provisionsintäkter konkurrensutsatta. En ökad andel provisionsintäkter visar att bankerna varit framgångsrika i att hitta nya intjäningskällor när nya konkurrensförhållanden har minskat intjäningsmöjligheterna i kärnverksamheten. Breddningen av bankernas tjänsteutbud kan göra dem mindre känsliga för störningar på de finansiella marknaderna trots lägre marginaler.

Traditionellt har bankerna spelat en mycket viktig roll i egenskap av intermediärer i det finansiella systemet. De har tagit emot likvid inlåning och använt dessa medel till att ge mindre likvida krediter. Bankerna har därigenom tagit på sig kreditrisk, likviditetsrisk och ränterisk då löptiden på tillgångarna i allmänhet är längre än löptiden på skulderna.

Idag finns flera tendenser som pekar mot att bankernas traditionella roll i processen för omvandling av sparande till konsumtion och investeringar

håller på att förändras. Allt fler tjänster och funktioner som är förknippade med sparande möter konkurrens från nya produkter, som tillhandahålls av andra finansiella och icke-finansiella företag. Därtill kommer att större företag i ökad utsträckning kan finansiera sig direkt på värdepappersmarknaden istället för att låna i bank. Vad gäller sparandet har efterfrågan på illikvida sparandeformer som pensionsparande ökat. Detta har skett som en följd av lägre ersättningsnivåer och större osäkerhet rörande utformningen av de framtida offentliga socialförsäkringsystemen. Utvecklingen har lett till att individuellt sparande vunnit mark på bekostnad av traditionellt kollektivt sparande, vilket haft en gynnsam effekt på den privata sparmarknaden och därmed på de finansiella företagen.

Allt fler tjänster och funktioner som är förknippade med sparande möter konkurrens från nya produkter, som tillhandahålls av andra finansiella och icke-finansiella företag.

Utvecklingen mot att in- och utlåningskunder överger traditionella bankprodukter för andra produkter som t.ex. försäkringssparande och sparande i olika typer av fonder som ligger utanför bankernas balansräkningar alternativt använder andra finansiella eller icke-finansiella institut, brukar benämnas *disintermediering*. Fenomenet har framskridit längre i andra länder med mer välutvecklade kapitalmarknader som Storbritannien och framför allt USA.

För närvarande är det framför allt bankernas inlåning (sparande) som påverkats av hårdare konkurrens från försäkringsbolag, värdepappersföretag

och nischbanker. Följden av denna konkurrens blir att bankernas räntenetto pressas som ett resultat av lägre inlåningsmarginaler och högre räntekostnader på grund av att relativt billig inlåning ersätts med dyrare mera marknadsmässig finansiering. De nya aktörerna kan specialisera sig på ett fåtal produkter och vinna marknadsandelar genom att självkostnadsbasera priserna på dessa. Dessutom saknar de ofta de kostnader för stora kontorsnät som är typiska för de stora svenska bankerna. På grund av detta är bankernas traditionella korssubventionering av produkter, där t.ex. lönsam in- och utlåning finansierat andra tjänster vilka tillhandahållits *gratis*, inte längre möjlig i så stor omfattning. Bankerna tvingas istället till en tydligare prissättning av sitt produktutbud.

På tillgångssidan yttrar sig disintermediering främst genom att utlåningen till större företag försvinner ur bankernas balanser genom att den ersätts med direktupplåning på kapitalmarknaderna. Detta tenderar att pressa räntenettet från intäktssidan och underminera de nära kundrelationer som uppstår mellan banker och större företag genom traditionella lånerelationer.

Utmaningen för bankerna blir att ersätta ett alltmer pressat räntenetto med avgiftsrelaterade intäkter genererade utanför balansräkningen. För att lyckas

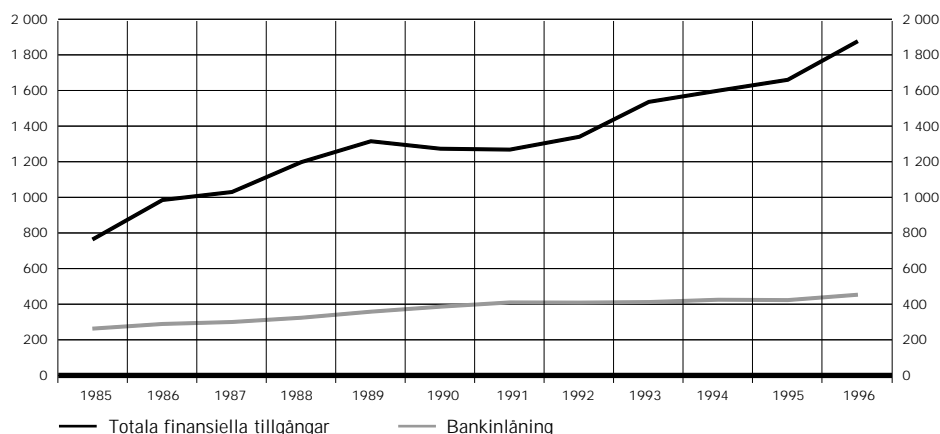
med detta krävs delvis andra egenskaper, vilket kommer att lägga ett betydande omvandlingstryck på bankerna. Vilka egenskaper dessa kan vara kommer att utvecklas i avsnittet.

Marknaden för sparprodukter vidgas

Konkurrensvillkoren på sparmarknaden har förändrats till det sämre ur de traditionella universalbankernas perspektiv, samtidigt som hushållens sparande under 1990-talet har ökat kraftigt, vilket gjort att marknaden för sparprodukter växt. Tillväxten har mildrat de negativa effekter som den hårdare konkurrensen och den minskande inlåningen relativt andra sparprodukter haft. Ökningen i sparandet är en funktion av ett antal strukturellt betingade makroekonomiska förändringar, vilka fått omfattande konsekvenser för hushållens val av fördelning mellan sparande och konsumtion. Följande faktorer har haft stor inverkan på denna fördelning

- Skattereformen 1990–91 gjorde det mindre ekonomiskt fördelaktigt att lånefinansiera konsumtion och mer fördelaktigt att spara.

Figur II:9.
Bankinlåning samt hushållens totala finansiella tillgångar. Miljarder kronor

Källa: SCB.

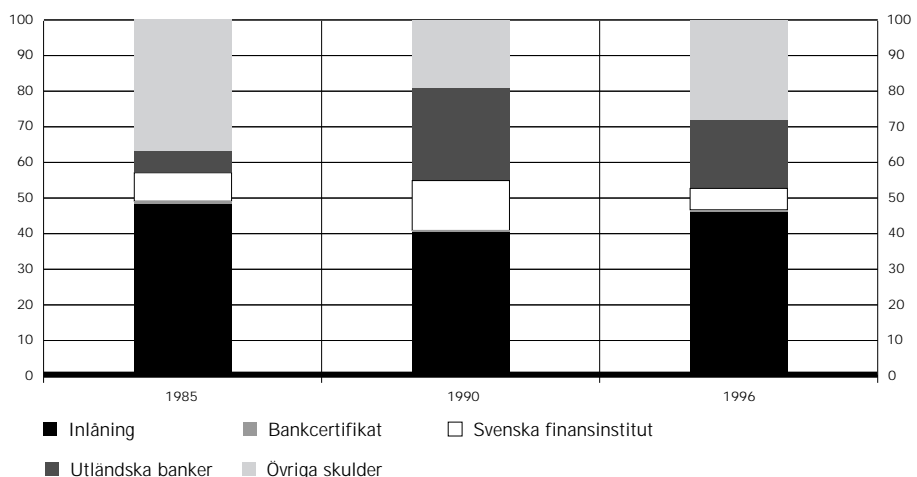
- En kraftig nedväxling i inflationstakten 1992 ledde till att hushållens förväntade och realiserade realräntor steg kraftigt, vilket bidragit till en negativ utveckling av utlåningen och en positiv utveckling av sparandet.
- Budgetsaneringen som lett till nedskärningar i socialförsäkringssystemen med bl.a. lägre ersättningsnivåer, vilket ökat incitamenten till individuellt sparande. En bidragande orsak till en ökande osäkerhet är troligen också ökningen av arbetslösheten.
- Demografiska förändringar förstärker trenden genom att åldersgruppen 45–65 år växer. Denna grupp har generellt sett relativt goda inkomster och låg försörjningsbörda samt ett stort behov av långsiktigt sparande.

Faktorerna har haft en positiv inverkan på banker och andra finansiella företag genom att dessa fått kraftigt ökade sparvolymerna att ta hand om. Trots att inlåningens andel av hushållens finansiella tillgångar minskat kontinuerligt mellan 1985 och 1996, har den ökat i absoluta termer (se figur II:9). Andelen bankinlåning av hushållens finansiella tillgångar har dock minskat avsevärt, vilket är en tydlig indikation på att sparandet söker sig ifrån bankernas inlåningskonton.

Ökningen av inlåningen i absoluta termer har gjort att inlåningens andel av bankernas totala skulder inte förändrats i nämnvärd omfattning under perioden (se figur II:10). Effekten på bankernas finansieringsstruktur och i förlängningen räntenettet, av att sparandet söker sig ifrån bankernas balansräkningar, har mildrats av trenden mot ett större absolut sparande. Lönsamhetseffekterna av disintermediering, d.v.s. en skiftning från billig inlåningsfinansiering till dyrare finansiering via marknaden, kommer därför inte att slå igenom förrän utlåningsvolymerna växer ordentligt och sparandet minskar. Ökad utlåningsvolym i kombination med minskad inlåning kommer allt annat lika att sätta press på bankernas räntemarginaler och därmed deras lönsamhet. Detta skulle i förlängningen kunna få konsekvenser för den finansiella stabiliteten genom att bankernas finansiella motståndskraft mot potentiella störningar urholkas. Hittills har dock bankerna varit mycket framgångsrika på att möta trenden mot en minskad inlåning genom att erbjuda alternativa produkter, varför utvecklingen än så länge inte ger anledning till någon oro.

Konkurrensen om hushållens sparande har ökat under 1990-talet på grund av ett antal samverkande faktorer som kan härledas från följande fenomen:

Figur II:10.
Bankaktiebolagens finansieringsstruktur. Procentandelar

Källa: Riksbanken.

- Större utbud av sparalternativ, vilket lett till hårdare konkurrens mellan de sparprodukter som erbjuds kunderna.
- Ett större antal aktörer som konkurrerar om sparkapitalet.

Det *första* fenomenet är delvis ett resultat av det större medvetande som karakteriserat hushållens sparande, framför allt sedan mitten av 1990-talet. Detta har inneburit att bankinlåningens andel av hushållens tillgångar minskat alltmer. En rad placeringsformer konkurrerar om hushållens sparmedel. Bankinlåningens andel av hushållens finansiella tillgångar har minskat från 34 procent 1985 till 24 procent 1996 (se figur II:11), vilket återigen är en tydlig indikation på disintermediering. Försäkringssparandet har samtidigt ökat från 9,5 procent till 16,4 procent. Den sparform som ökat mest under 1996 är direktägda aktier och aktiefonder, vilka ökat sin andel av hushållens finansiella tillgångar med 5,2 procentenheter till 29 procent. Ökningen kan relateras till den starka börsutveckling som inleddes i Sverige under 1996 som dels bidragit till att tillgångsmassan ökat i värde, dels medfört en ökning av tillflödet av sparpengar som söker sig till aktiemarknaden. En annan sparform som ökat under senare år, men som

ligger i bankkoncernernas balansräkningar och därmed bidrar till deras finansiering, är privatobligationer utgivna av finansiella institut. Som andel av hushållens finansiella tillgångar uppgick dessa till ca 5 procent 1996 jämfört med en obetydlig andel 1985.

Det *första* fenomenet är delvis ett resultat av det större medvetande som karakteriserat hushållens sparande, framför allt sedan mitten av 1990-talet.

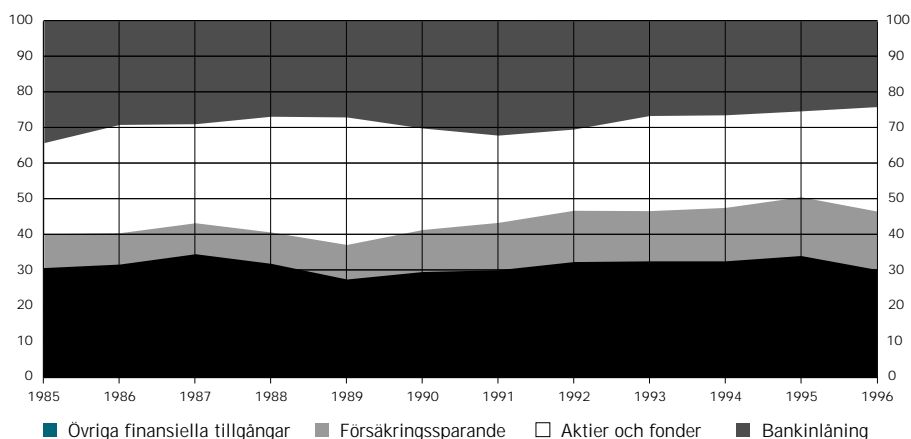
Den *andra* faktorn som har bidragit till att öka konkurrensintensiteten på bankernas traditionella område bankinlåning, är det större antalet aktörer på marknaden. Dessa består till en dominerande del av små nischbanker, som i första hand har specialiserat sig på inlåning till förmånliga villkor.

Den *andra* faktorn som har bidragit till att öka konkurrensintensiteten på bankernas traditionella område bankinlåning, är det större antalet aktörer på marknaden.

Bidragande orsaker till att nya banker startats är bl.a.

- Fram till 1990 fanns ett krav på att det skulle finnas behov av nya banker för att bankkraj skulle beviljas. Nu är det fritt för alla att starta bank om de objektiva kriterier som krävs för att bedriva sådan verksamhet uppfylls.

Figur II:11.
Fördelning av hushållens finansiella tillgångar.
Procentandelar

Källa: SCB.

- Branschglidning är tillåten sedan 1991, vilket innebär att banker och försäkringsbolag har möjlighet att äga aktier i varandra och ingå i samma koncern. Detta betyder att banker och försäkringsbolag kan konkurrera med varandra genom att erbjuda tjänster och produkter som tidigare var förbehållna den ena eller andra typen av institut.
- Den statliga bankgarantin som var i kraft mellan 1992 och 1996. Denna gjorde det riskfritt att göra affärer med nya banker.

I december 1992 hade nischbankerna en sammanlagd marknadsandel på 1 procent av den totala inlåningen från hushållen. Detta kan jämföras med en andel på 5 procent i december 1996. Den ökade konkurrensen från alternativa sparprodukter och det ökade antalet aktörer på inlåningsmarknaden har bidragit till att pressa marginalerna på inlåningsmarknaden (figur II:12).¹⁹ Siffrorna ska tolkas med viss försiktighet eftersom kortsiktiga förändringar i inlåningsmarginalen kan vara en funktion av att referensräntan på sex månaders statsskuldväxlar fluktuerar gentemot den mera trögrörliga inlåningsräntan. De senaste sex kvartalens låga nivåer indikerar att konkurrensen också avspeglar sig i de räntor som erbjuds hushållen vid bankinlåning. Den hårdnande

konkurrensen bidrar därmed till att öka bankernas räntekostnader.

Ytterligare en faktor som accentuerat trenden mot att sparmönstret förändrats är de skiftningar som skett mellan vilka tillgångsslag som efterfrågas av sparare som placeringsobjekt. Dessa konsumentpreferenser beror framför allt på förändringar i förväntad och faktisk avkastning på olika tillgångsslag. Fenomenet har inte haft samma inverkan på konkurrensen men har påverkat de villkor som producenterna av sparprodukter verkar under.

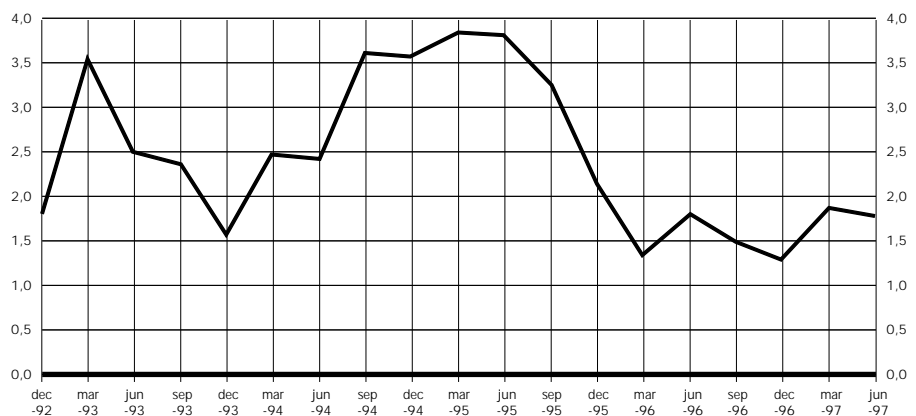
Ytterligare en faktor som accentuerat trenden mot att sparmönstret förändrats är de skiftningar som skett mellan vilka tillgångsslag som efterfrågas av sparare som placeringsobjekt.

En starkt bidragande orsak till att flödet av sparande till andra sparformer än bankinlåning kommit att accentueras under de senaste två åren är den starka utveckling som kunnat observeras på den svenska börsen, som drivits på av fallande svenska räntor. Riksbankens lättnader i penningpolitiken, vilka möjliggjorts av lägre inflationsförväntningar, har bidragit

¹⁹ Räntegapet är hämtat från Riksbankens ränteanalys och speglar skillnaden mellan bankernas genomsnittliga inlåningsränta den sista dagen i varje kvartal och sex månaders statsskuldväxlar samma dag.

Figur II:12.
Inlåningsmarginal – skillnaden mellan räntan på sex månaders statsskuldväxlar och bankernas genomsnittliga inlåningsränta. Procentenheter

Källa: Riksbanken.

till denna utveckling. Följden har blivit att den realiserade och förväntade avkastningen på banksparande har fallit kraftigt, samtidigt som den ökat kraftigt för olika former av aktiesparande. Sparkapitalet har därför mestadels sökt sig till aktier på bekostnad av framförallt bankinlåning och andra räntebärande tillgångar.

Om räntenivåerna stiger och de relativa avkastningsförhållandena mellan de olika tillgångsslagen förändras igen, kommer troligen en del av det sparkapital som nu slussats in på aktiemarknaden att återplaceras i räntebärande tillgångar. Det är dock osäkert om kapitalet söker sig tillbaka till inlåningskonton, eftersom mönstret att sparare söker sig till de mest högavkastande sparformerna inom respektive tillgångsslag kan förväntas bestå. Om detta antagande stämmer skulle majoriteten av det sparkapital som söker sig tillbaka till räntebärande tillgångar då de relativa avkastningsförhållandena ändras gå till räntefonder eller privatobligationer. Detta skulle i sin tur innebära att trenden mot att sparande söker sig ifrån bankinlåning håller i sig även om flödet av sparkapital till aktiemarknaden upphör och börjar söka sig tillbaka till räntebärande tillgångar. Slutsatsen av detta blir att en strukturell förändring i sparbetendet kan observeras, som inte är tillfällig i den meningen att den orsakats enbart av konjunkturella orsakssamband.

Bankerna har framgångsrikt hanterat de nya förutsättningarna

Den nya konkurrens som bankerna möter har än så länge skett på sparmarknaden i form av försäkrings- och värdepappersbolag. Bankerna har, som ett svar på detta ökade konkurrenstryck, försökt att bredda sin verksamhet alltmer till att även omfatta nya produkter som försäkringsparande samt utvecklat och raffinerat existerande produkter som förmögenhets- och tillgångsförvaltning. Bankerna har utnyttjat de konkurrensfördelar de har genom sina kontorsnät och sina redan etablerade kundrelationer. Ett exempel på detta är de helkundsprogram som bankerna

infört. Kunder som köper flera produkter i en bankkoncern erbjuds vissa förmåner, som exempelvis lägre räntesatser på lån. Bankerna har varit mycket effektiva när det gäller att konkurrera på de mest utsatta delmarknaderna (se tabell II:2).

Tabell II:2.

Bankernas marknadsandelar i vissa delmarknader.

Procent	1995	1996
Fondförsäkring	48	47
Fondförvaltning	80	83
Aktieoptionshandel	57	63
Andel av omsättning på stockholmsbörsen	33	36

Källor: Bankernas årsredovisningar samt aktiestatistik från Stockholms Fondbörs kvartalsrapport.

Statistik från första halvåret 1997 visar att utvecklingen mot att sparformer utanför bankernas balansräkningar förstärkts än mer under senare tid. Vid halvårsskiftet 1997 uppgick svenska fondsparares förmögenhet till 434 miljarder kronor,²⁰ vilket är en ökning med 36 procent (115 miljarder kronor). Detta är mer än ökningen för hela 1996. I ökningen ingår även värdestegringar. Den dominerande delen av ökningen kan hänföras till aktiefonder vilka ökade med 92 miljarder kronor. Om värdestegringar räknas bort, d.v.s. endast nettoinsättningar i olika typer av fonder beaktas, uppgick ökningen till 49,1 miljarder kronor,²¹ vilket motsvarar en nettoökning av fondförmögenheten jämfört med årsskiftet 1996/97 uppgående till 15 procent. Fondförmögenheten var sammansatt av aktiefonder 67,7 procent, blandfonder 13,5 procent och räntefonder 18,9 procent vid halvårsskiftet 1997. De fyra största bankkoncernerna har lyckats försvara sin dominerande ställning på fondmarknaden och hade då en marknadsandel uppgående till 83,5 procent av den totala fondförmögenheten. Detta avspeglar sig också i deras intäktsstruktur där övriga intäkter, vilka i första hand är avgiftsrelaterade, spelar en allt viktigare roll (se

²⁰ Källa: Svensk Fondstatistik AB.

²¹ Källa: Fondbolagens Förening.

figur II:13). Under första halvåret 1997 ökade de fyra största bankkoncernernas avgiftsrelaterade intäkter med 24 procent samtidigt som det sammanlagda räntenettet minskade med 5 procent. Siffrorna är en indikation på att bankerna lyckats väl med att anpassa sig efter de förändrade förutsättningar som gäller på sparmarknaden.

I Sverige har före den aktuella sammanslagningen mellan S-E-Banken och Trygg-Hansa konstaterats få exempel på fusioner mellan större banker och försäkringsbolag eller värdepappersbolag.²² Bankerna har istället byggt upp egna rörelser på försäkringsområdet och inom värdepappersrörelse har de länge varit verksamma. Detta beror på att den svenska lagstiftningen under 1990-talet har varit mycket liberal när det gäller att tillåta bankkoncernerna att bedriva rörelser utanför den traditionella bankverksamheten genom dotterbolag. I sammanslagningen mellan S-E-Banken och Trygg-Hansa betonas att sparande utgör en marknad, där det är viktigt att ha ett brett produktutbud för att kunna erbjuda kunderna en komplett kombination av olika sparalternativ. På grund av sparandemarknadens tillväxtpotential är det troligt att livförsäkringsprodukter får allt större betydelse för bankernas verksamhet.

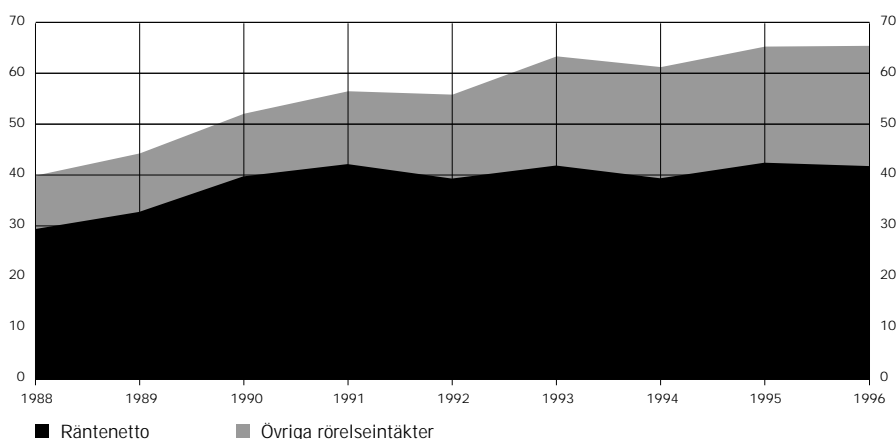
Sammantaget kan observeras en tendens mot att sparandet söker sig ifrån traditionell inlåning till pla-

ceringar som ligger utanför bankernas balansräkningar. Det ökade utbudet av sparprodukter är en viktig faktor som intensifierar konkurrensen på sparmarknaden och bidrar till att sparkapitalet söker sig ut ifrån bankernas balansräkningar. Trenden har också accentuerats som en följd av relativa avkastningsförändringar mellan räntebärande tillgångar och aktier. Samtidigt har nya aktörer gjort inbrytningar på bankernas traditionella kärnverksamhet inlåning, vilket satt press på marginaler och marknadsandelar. Det kan dock konstateras att bankerna än så länge har lyckats väl med att möta den ökade konkurrensen, vilket troligen har sin främsta förklaring i etablerade kundkontakter och ett omfattande kontorsnät.

Utflödet av sparkapital från bankernas balansräkningar har än så länge inte haft någon större effekt på bankernas finansieringsstruktur på grund av trenden mot ett större absolut sparande. Lönsamhetseffekterna kommer därför inte att slå igenom fullt ut förrän utlåningsvolymerna växer ordentligt och sparandet minskar. Utvecklingen innebär att

²² Trygg Hansa-SPP:s köp av Gota är ett undantag, men det innehavet blev tämligen kortlivat. Istället har de stora försäkringsbolagen startat egna banker.

Figur II:13.
Räntenetto och övriga rörelseintäkter i banksektorn.
Miljarder kronor

Källa: SCB.

banker kan förväntas få en lägre och mindre pålitlig nivå av traditionell inlåning framöver. Följden blir relativt sett högre finansieringskostnader och därmed ett pressat räntenetto vilket måste kompenseras med andra intäkter.

Med hänsyn till riskerna i betalningssystemet kan utvecklingen vara positiv i det avseendet att den, allt annat lika, bör leda till att bankernas balansräkningar minskar. Därmed minskar kreditriskerna genom att bankernas kreditportföljer blir mindre och att de totala kreditriskerna i det finansiella systemet då sprids till en bredare investerarbas och delvis försvinner ur banksystemet. En negativ effekt av utvecklingen skulle kunna vara att bankerna förlorar intäkter och därmed riskerar att öka sitt risktagande. Denna effekt bör dock inte inträffa om bankerna kan substituera ett pressat räntenetto med avgiftsrelaterade intäkter. Lyckas bankerna med detta, vilket många tecken tyder på, bör disintermedieringen ha positiv inverkan på stabiliteten i banksektorn.

Det bör också påpekas att bankerna har en fortsatt unik roll på sparandemarknaden genom att inlåning på konto är centralt för betalningsförmedling och att detta medfört att endast banker fått tillgång till infrastrukturen på betalmarknaden. Här avses i första hand RIX-systemet genom vilket samtliga betalningar mellan banker i Sverige äger rum.

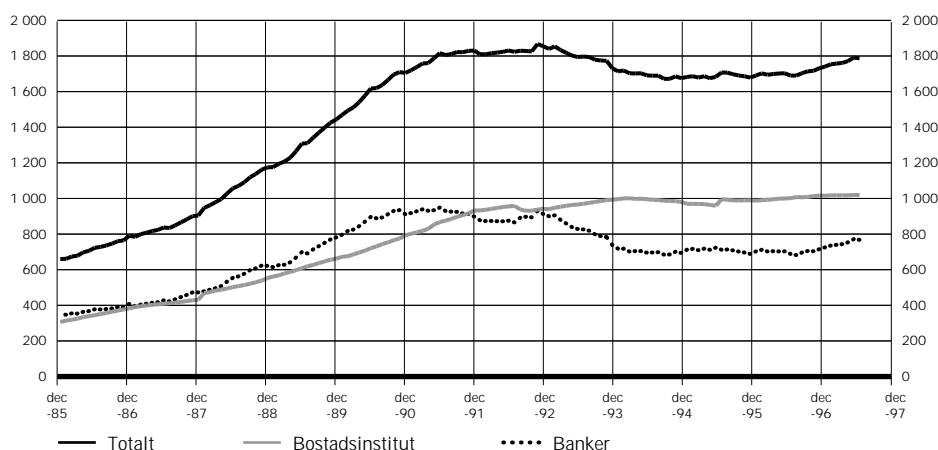
Lägre konkurrenstryck på utlåningsmarknaden

Utlåningen till allmänheten har börjat återhämta sig efter den minskning som inleddes 1992 (se figur II:14) och som till övervägande del var en funktion av finanskrisen och de faktorer som omnämndes i inledningen av avsnittet om sparandemarknaden. Dessa faktorer har haft en motsatt effekt på utlåningen under samma period. Den fallande trenden för bankerna beror delvis på att fastighetslån lyfts ur bankernas balanser och flyttats över till bostadsinstitut, där volymerna haft en mera jämn utveckling (se figur II:14).

Trenden är att bostadsinstituten renodlar sin verksamhet mot bottenlån och att bankerna flyttar över bottenlån på fastigheter till bostadsinstituten. Utlåningen har därför kommit att spela en mindre roll för moderbankerna medan utlåningen flyttats över till andra delar av bankkoncernerna.

I och med Handelsbankens köp av Stadshypotek kontrollerade de fyra stora bankkoncernerna ca 90 procent av bolånemarknaden i december 1996. Deras andel av bankutlåningen uppgick vid samma tidpunkt till ca 94 procent, vilket är en minskning med ca 4 procentenheter sedan 1992. Minskningen har till största delen skett genom att nischbankerna

Figur II:14.
Utlåning till allmänheten från banker och bostadsinstitut.
Miljarder kronor

Källa: Riksbanken.

vunnit marknadsandelar, vilka gått från en andel uppgående till 1,5 procent till 5 procent under samma tidsperiod.

Bankerna har en fortsatt stark dominans på detta område. Genomslaget på marginalerna som en följd av ökad konkurrens har därför inte varit lika stort på utlåningssidan (se figur II:15).²³ En viss marginalpress kan dock observeras även här, kanske mest som en följd av ett lägre ränteläge. Den mildare prispressen på utlåningsmarknaden och då framför allt på hushållsmarknaden, är troligen en effekt av höga inträdesbarriärer och en lägre räntenivå. På företagsmarknaden ligger marginalerna konstant under marginalen på hushållslåning, vilket är en effekt av att företagen i kraft av sin storlek samt större finansiellt kunnande besitter en starkare förhandlingsposition.

Genomslaget på marginalerna som en följd av ökad konkurrens har inte varit lika stort på utlåningssidan

Utlåning till små och medelstora företag samt lån till hushåll utan säkerhet är marknader där konkurrenstrycket sannolikt kommer att vara relativt lågt på medellång sikt. Det finns dock tecken på att nischade aktörer med hjälp av okonventionella grepp håller på att bryta in även på konsumentkreditmarknaden. GE Capital har t.ex. redan inlett samarbete med dels SBAB om att toppfinansiera bostads-

krediter, dels med olika affärskedjor för att etablera distributionskanaler för konsumentkrediter. Den här typen av samarbete är kanske den strategi som nya aktörer kommer att följa för att bryta sig in på marknader som bankerna tidigare haft ensamt tillträde till på grund av sina etablerade kundrelationer och distributionsnät. En annan faktor som bidragit till att minska inträdesbarriärerna på dessa traditionellt skyddade marknader är teknikutvecklingen, vilken bidragit med nya distributionskanaler,²⁴ som på sikt kommer att få konsekvenser för konkurrensen och därmed marginalerna. Bankerna har dock legat långt framme på tekniksidan för att möta potentiella konkurrenter på ett tidigt stadium. System och teknikutveckling är dock förknippade med höga initiala kostnader och har under de senaste kvartalen lett till en press uppåt på bankernas kostnader. På längre sikt kan dock ny teknik bidra till att minska t.ex. personalkostnader, vilket på sikt skulle kunna ha en positiv effekt på bankernas lönsamhet.

Beträffande bostadskrediter finns tendenser som tyder på att konkurrensen har ökat och att den kan komma att öka än mer framöver. Bottenlån till bostäder är relativt standardiserade produkter i den

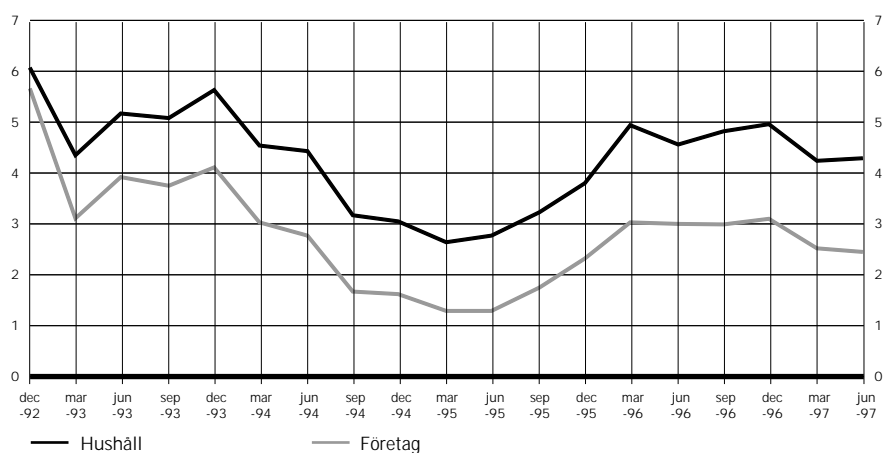
23 Räntegapet är hämtat från Riksbankens ränteanalys.

24 Exempel på sådana kanaler är telefonbanker samt internetbanker.

Figur II:15.

Räntemarginal mellan ut- och inlåning till hushåll och företag.

Procentenheter

Källa: Riksbanken.

meningen att det är svårt att urskilja dem från varandra, förutom avseende pris. Priset blir därför det primära konkurrensmedlet då olika aktörer försöker vinna marknadsandelar. För närvarande är det vanligt att aktörerna på bolånemarknaden erbjuder upp till 30 räntepunkter i rabatt för att locka till sig nya kunder eller behålla gamla. En kombination av svag volymutveckling (jfr figur II:13) och låga inträdesbarriärer på grund av produktens standardiserade karaktär, indikerar lönsamhetspress i detta segment.

Sammantaget verkar konkurrenstrycket på utlåningsmarknaden inte vara lika stort som på sparmarknaden, speciellt på konsumentkreditsidan, vilket avspeglas på både marknadsandelar och prisbild. På lång sikt är det dock troligt att det på grund av teknikutveckling och nya nischaktörer uppstår en ökad konkurrens även på detta område, med ökad prispress som följd. Konkurrensen på bolånemarknaden är dock hård och kan förväntas öka än mer på grund av dessa produkters standardiserade karaktär.

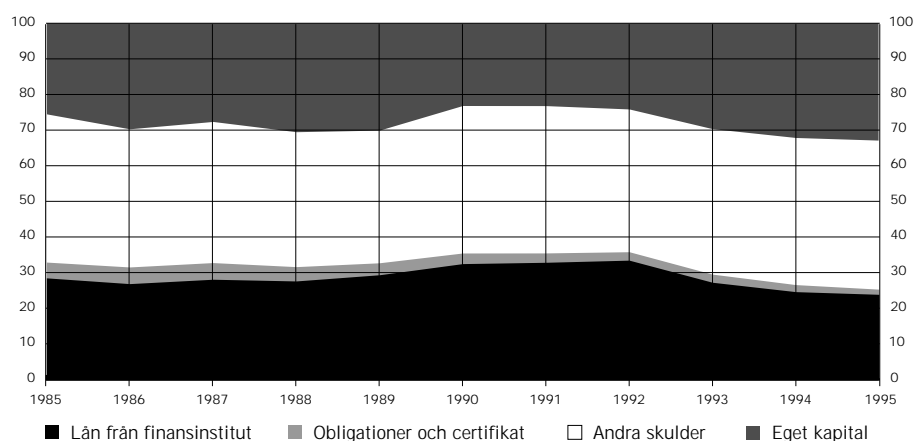
Som nämndes i inledningen av avsnittet yttrar sig disintermediering på bankernas tillgångssida främst genom att utlåningen till större företag försvinner ur bankernas balanser och ersätts med direktupplåning på kapitalmarknaderna. Fenomenet tenderar att pressa räntenettet från intäktssidan samt underminera de nära kundrelationer som upp-

står mellan banker och större företag i och med traditionella lånerelationer.

Bankerna har minskat sin andel av företagens finansiering (se figur II:16). Bankutlåningen har främst ersatts med finansiering med eget kapital på grund av att vinstnivåerna återhämtat sig kraftigt sedan den svenska kronan började flyta 1992. Pening- och obligationsmarknaderna har haft en marginell betydelse som finansieringskällor för den icke-finansiella sektorn. Dessa marknader har under lång tid svarat för omkring 4 procent av företagens finansiering. Det har alltså inte uppstått någon trend mot att utlåningen till större företag i större utsträckning än tidigare söker sig ut från bankernas balansräkningar. Det kan dock antas att de större företagen har en proportionellt sett större andel marknadsfinansiering än vad som framgår i figur II:16. Tyvärr kan inte mindre och medelstora företags finansieringsstruktur separeras från de stora företagens i statistiken.

En utveckling som kan vara viktig för Riksbanken att följa i framtiden är om fenomenet värdepapperisering får större betydelse i Sverige. Det är framför allt viktigt att följa vilka effekter detta skulle kunna få för kreditriskfördelningen samt kreditrisknivån i det svenska finansiella systemet. Ett annat fenomen som är viktigt att följa av samma orsaker, är omfatt-

Figur II:16.
Icke finansiella företags
finansieringsstruktur.
Procentandelar

Källa: SCB.

ningen av handel med s.k. kreditderivat. Kreditderivat möjliggör omfördelningar av kreditrisk från t.ex. banker till andra investerare, som är villiga att mot betalning ta på sig denna risk.

EMU ger ökad kapitalmarknadsfinansiering

Bankerna fyller traditionellt en viktig samhällsekonomisk funktion genom sin förmåga att relativt kostnadseffektivt förmedla finansiering i form av krediter till hushåll samt till små och medelstora företag. För stora företag finns alternativet att söka finansiering direkt på inhemska och internationella kapitalmarknader, om detta framstår som kostnadseffektivt och i övrigt uppfyller de krav som dessa låntagare anser önskvärda. För att ha direkt access till kapitalmarknaderna krävs dock att stora belopp emitteras samt en kreditbedömning, "rating", av ett internationellt erkänt ratingföretag som Moody's eller Standard & Poor's. Stora belopp är nödvändiga av två skäl, dels för att göra de emitterade papperen attraktiva för institutionella investerare och därmed upprätthålla god likviditet i dem, dels för att uppnå kostnadseffektivitet då det är dyrt att erhålla en rating samt upprätta det omfattande legala ramverk som krävs i ett initialt skede.

I föregående avsnitt konstaterades att det för närvarande inte finns några tecken på en ökande användning av marknadsfinansiering i Sverige. Det finns dock skäl att tro att tillkomsten av EMU, varmed valutarisken på värdepapper som emitterats i ett medlemsland bortfaller, leder till att de europeiska kapitalmarknaderna utvecklas mot att mer likna de amerikanska. I USA har länge funnits en trend mot att företag ersätter banklån med kapitalmarknadsfinansiering. I USA utgjorde banklån 35 procent av företagets finansiering 1977, medan de endast utgjorde 22 procent²⁵ 1994. Marknaden för företagsobligationer förväntas växa inom Europa och kunna absorbera fler och även mindre företag som en följd av den europeiska monetära unionen.

För att konkurrera framgångsrikt om direktupp-

låning på kapitalmarknader krävs att en bank har tre olika konkurrensmässiga fördelar. Dessa utgörs av nära kundrelationer med emitterande företag, kreditbedömningsförmåga och rätt valutadenominering på den skuld som emitteras. En studie gjord av Federal Reserve Bank of New York 1991 visar stark korrelation mellan investerares nationalvaluta och hemlandsvalutan för banken som ansvarat för emissionen. Sker emissionen i bankens hemlandsvaluta är tillgången till en bred investerarbas, "placing power", en nyckelfaktor för att kunna placera värdepapperen och för att därefter kunna handla framgångsrikt med de emitterade papperen på andrahandsmarknaden. Ytterligare en fördel mot konkurrerande banker från andra länder är förståelsen för inhemska monetära förhållanden, vilken ger en konkurrensmässig fördel i och med känslan för hur priset på det emitterade värdepapperet kommer att utvecklas. Avgiftsstrukturen, som är förknippad med att en bank handhar emissionen av ett obligationslån, är baserad på vilket pris banken kan få för de emitterade obligationerna då de distribueras till andrahandsmarknaden. Det är därför väsentligt att banken har tillgång till en bred investerarbas med samma nationella hemlandsvaluta som obligationslånet är denominerat i. Det blir då lättare för banken att få ut bästa möjliga pris för lånet.

För att konkurrera framgångsrikt om direktuppplåning på kapitalmarknader krävs att en bank har tre olika konkurrensmässiga fördelar; kundrelationer, kreditbedömningsförmåga och rätt valutadenominering.

En gemensam europeisk valuta kommer att fundamentalt förändra de europeiska konkurrensförhållandena genom att den valutamässiga fördelen för banker i det emitterande företagets hemland förlorar betydelse. När denna fördel försvinner förlorar inhemska banker också fördelen med att ha inblick i och förståelse för inhemska monetära förhållanden.

25 Franklin D. Edwards & Frederik S. Mishkin, "The Decline of Traditional Banking: Implications for Financial Stability and Regulatory Policy", Federal Reserve Bank of New York, Economic Policy Review, July 1995, sid. 28.

Två konkurrensmässiga fördelar återstår dock för lokala banker, nämligen nära kundrelationer med lokala företag och den bättre kreditbedömningsförmåga som lokalkännedom medför. Dessa fördelar kommer troligen att få störst betydelse för medelstora företag, men de har sannolikt liten betydelse för att vinna mandat från multinationella företag.

Sammantaget leder troligen införandet av en gemensam europeisk valuta till att större och effektivare kapitalmarknader liknande de i USA utvecklas i Europa. Detta leder i sin tur till att även mindre företag får tillgång till marknadsfinansiering. På lång sikt kan därför ett större mått av disintermediering förväntas även på utlåningsidan. Det krävs delvis andra egenskaper av de svenska bankerna för att konkurrera framgångsrikt på en marknad där marknadsfinansiering blir allt viktigare. Sådana egenskaper är exempelvis tillgång till en bred investerarbas på ett europeiskt plan och god insikt i de monetära

förhållanden som kommer att omge euron. För att uppnå detta blir troligtvis storlek och att verksamheten bedrivs med ett perspektiv som omfattar hela euroområdet viktiga egenskaper. Det är också möjligt att banker med verksamhet inriktad på att uppnå stark regional förankring (t.ex. Skandinavien) blir framgångsrika på marknaden för medelstora, regionalt förankrade företag.

En utveckling mot ökad värdepappersfinansiering skulle innebära minskade ränteintäkter för de svenska bankerna, men det skulle å andra sidan också kunna innebära ökade provisionsintäkter. Det kanske största hotet från disintermediering är att de nära kundrelationer som uppstår i samband med traditionella banklån luckras upp. Utvecklingen kan påverka bankernas intjäning och resultat, men troligen inte i så stor utsträckning att bankerna hamnar i lönsamhetsproblem enbart på grund av detta.

Konkurrens och makroekonomi

Konkurrens i banksektorn kan leda till att bankerna ökar sitt risktagande, framför allt i kreditgivningen. Detta beror på att bankerna kan möta konkurrensen genom en aggressiv kreditgivningsstrategi som innebär ökade volymer och/eller lägre utlåningräntor. Utvecklingen av kreditgivning och räntor kan indikera att bankerna börjar konkurrera på det här sättet. Det finns idag ingen indikation på att konkurrens har lett till ökat risktagande hos bankerna.

Makroekonomiska indikatorer

Tillståndet i ekonomin i sin helhet påverkar riskerna i det finansiella systemet. Bankernas resultat varierar med konjunkturcykeln²⁶ främst eftersom kreditförluster uppvisar en stark samvariation med konjunkturcykeln. Mot den bakgrunden är det naturligt att Riksbankens övervakning inkluderar bevakning

av den makroekonomiska utvecklingens effekter på det finansiella systemet. När omfattande kreditförluster börjar visa sig i bankernas kreditportföljer, och i deras resultaträkningar, kan en kris redan ha uppstått och det som återstår är att mildra skadeverkningarna av krisen. Genom att använda makroekonomiska indikatorer kan potentiella framtida problem uppmärksammas, vilket underlättar ett tidigt agerande innan en kris fått fäste i det finansiella systemet.

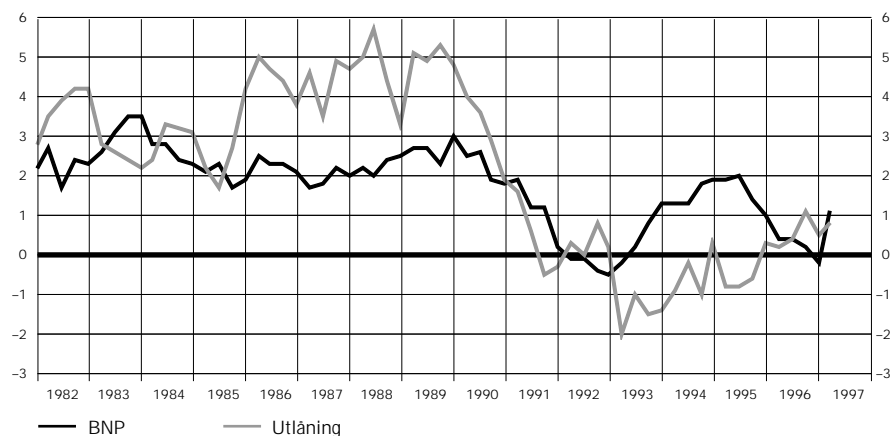
När omfattande kreditförluster börjar visa sig i bankernas kreditportföljer, och i deras resultaträkningar, kan en kris redan ha uppstått och det som återstår är att mildra skadeverkningarna av krisen.

---

²⁶ En studie som gjorts på Bank of England visar att kreditförluster varierar mer med konjunkturcykeln än vad intjäningen gör. Bank of England Banking Act report for 1994/95, sid. 7–8.

Figur II:17.

Tillväxten i BNP och i bank- och bostadsinstitututlåning. Procentuell förändring per kvartal

Källor: SCB och Riksbanken.

Att ta risk är en naturlig del av bankernas affärsverksamhet. Bankerna genererar vinst genom att använda sin kunskap för att prissätta denna risk. Banksektorn kan och måste ta hänsyn till förväntade förändringar i den makroekonomiska utvecklingen när t.ex. räntorna på ut- och inlåning sätts. Att en bank felbedömer den framtida makroekonomiska utvecklingen och därför uppvisar ökade kreditförluster är inte nödvändigtvis en hot mot det finansiella systemet. Ett sådant hot uppstår först när flera institut samtidigt tar alltför stora kreditrisker.

Finansiella problem kan uppstå i banker som en följd av makroekonomiska förändringar på flera sätt. Detta kommer att beskrivas utförligt i nästa finansmarknadsrapport. Här diskuteras en mer avgränsad del av dessa risker, nämligen hur den makroekonomiska utvecklingen kan påverka risken för att ökad konkurrens leder till ökat risktagande från bankernas sida. Genom erfarenheterna från finanskrisen i början på 1990-talet och vilka tecken som indikatorerna då gav på ökade risker i banksektorn, finns en möjlighet att studera hur indikatorerna utvecklats i en verklig krissituation. Indikatorernas ställning i dagsläget kan också jämföras med hur de såg ut under finanskrisen och därigenom kan en bedömning göras av om tendenser till ökat risktagande finns i dag.

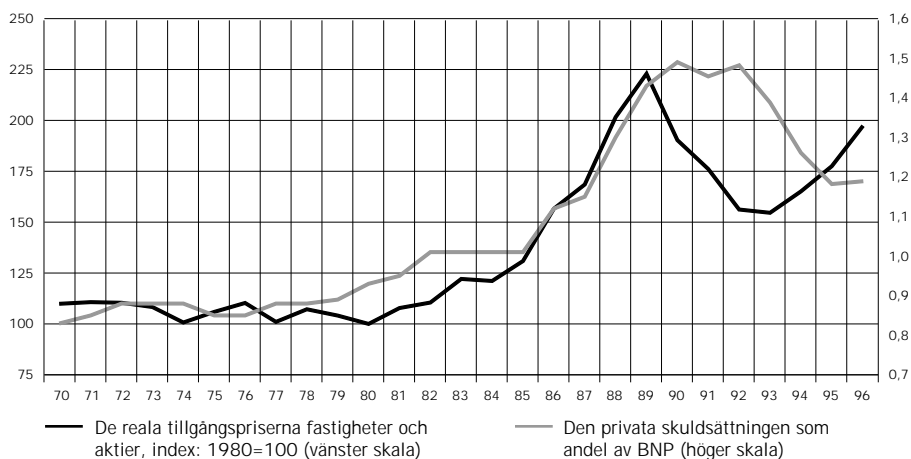
Inget ökat risktagande i bankernas kreditgivning

Ett sätt att förbättra lönsamheten för banker som utsätts för hårdnande konkurrens är att försöka öka utlåningen. Detta kan innebära att utlåning kan komma att beviljas för högriskprojekt eller till låntagare som har bristande återbetalningsförmåga. I den mån risken inte prissätts genom en väl avvägd riskpremie innebär detta att bankerna löper risk för betydande kreditförluster.

Ett mått på om en kreditexpansion står i proportion till den ekonomiska utvecklingen kan fås genom att utlåningsvolymerna i det finansiella systemet sätts i relation till tillväxten i ekonomin. När utlåningen ökar snabbare än BNP ökar skuldbördan för ekonomin i sin helhet snabbare än de medel som finns tillgängliga för återbetalning av skulden. Detta gör banksektorn mer sårbar. Bankutlåningen växte i mycket snabbare takt än BNP under perioden innan bankkrisen (se figur II:17). Idag är däremot tillväxttakten i utlåningen måttlig och ligger under tillväxttakten i BNP.

Att kreditgivningen ökar samtidigt som tillgångspriserna ökar kan också vara en indikation på ökad risk i banksektorn. När tillgångspriser ökar minskar tillgångens direktavkastning eller betal-

Figur II:18.
Utveckling av utlåning och tillgångspriser.
Index respektive procent

Källa: Bank for International Settlements, BIS.

ningsströmmarna som tillgången genererar i förhållande till tillgångens värde. Detta innebär att placering antingen accepterar en kortsiktigt lägre avkastning alternativt investerar i mer riskfyllda projekt. I bägge fallen ökar riskerna för bankerna, i det första fallet beroende på att intäkterna från tillgången minskar och därmed återbetalningsförmågan på lånet. I det andra fallet sker detta genom att ett mer riskfyllt lån beviljas. Detta är emellertid ett problem i första hand om lånet inte prissätts i förhållande till risken. Om konkurrenstrycket är starkt på utlåningsmarknaden finns risk för att detta blir fallet.

Att kreditgivningen ökar samtidigt som tillgångspriserna ökar kan också vara en indikation på ökad risk i banksektorn.

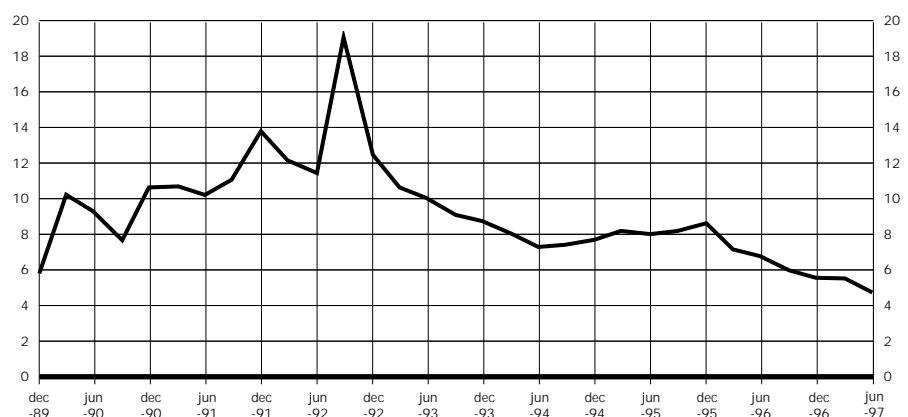
Dessutom finns det risk för att kreditgivning skapar en bubbla i tillgångspriserna, d.v.s. en ökning i tillgångspriserna som reflekterar spekulationer och inte avkastningsmöjligheter. Från mitten på 1980-talet till 1990 tog tillgångspriserna fart, vilket accentuerades av en snabb kreditexpansion (se figur II:18). Idag syns återigen stigande tillgångspriser, men samtidigt är den privata skuldsättningen oförändrad. Inte heller denna indikator tyder därför på att risknivån i bankernas kreditportföljer ökar.

Räntorna är viktiga för det finansiella systemets hälsotillstånd. Höga reala räntor efter skatt innebär att endast investeringar med hög avkastning kan finansieras. Eftersom dessa brukar vara mer riskfyllda än investeringar med lägre avkastning kan bankerna få en relativt hög andel riskfyllda lån i sina kreditportföljer.²⁷ Eftersom höga realräntor borde innebära en förskjutning från lån till sparande för hushållen innebär en kombination av höga realräntor och ökande utlåning en stark indikator på ökat risktagande i banksektorn. En utlåningsökning i denna situation innebär att det är troligt att de beviljade lånen i bankerna i genomsnitt blir mer riskfyllda.

Realräntorna var låga under perioden som närmast föregick finanskrisen (se figur II:19). Denna indikator gav därmed inga entydiga signaler om ökad risk i banksektorn. De låga realräntorna var i stället en bidragande orsak till den kraftiga utlåningsexpansionen under slutet av 1980-talet. De kraftigt stigande realräntorna under 1990-talets början förvärrade krisen ytterligare genom att göra räntebetalningar avsevärt dyrare. De reala räntorna som företagen möter är idag relativt låga jämfört med

27 Frederik S. Mishkin, "Preventing Financial Crises: An International Perspective", NBER Working Paper, No. 4636, februari 1994.

Figur II:19.
Utlåningsränta till allmänheten
justerad för förväntad inflation.
Procent

Källa: Riksbankens ränteanalys.

1990-talets början. Utlåningen visar inte någon betydande ökning, varför indikatorn inte heller idag visar på ökat risktagande.

De makroekonomiska indikatorerna uppvisar i dagsläget inga tecken på ökat risktagande. Kredit-

givningen har varit måttlig för banksektorn som helhet. Priserna på utlåning förefaller enligt makrodata inte vara pressade i dagsläget och därigenom finns inget som tyder på att bankerna inte kompenserar sig fullt ut för sitt risktagande.

Slutsatser om stabiliteten i betalningssystemet

Riksbankens roll i det finansiella systemet

Det råder en stor samsyn om vikten av att de finansiella systemen är stabila, inte minst därför att motsatsen leder till uppenbara kostnader för samhället – den senaste bankkrisen erinrar om detta. De finansiella systemen måste dock få utvecklas så att de kan bidra till den makroekonomiska utvecklingen och tillväxten. Detta innebär risktagande under ordnade former. Lagstiftningen och tillsynen på det finansiella området går därför alltmer i riktning mot att medge flexibilitet inom vissa yttre ramar. Det finns också en tendens att lägga ökat ansvar på marknadens egna parter att utöva kontroll på sig själva och på varandra.

Riksbankens intresse för utvecklingen inom det finansiella området sammanhänger främst med den ena av dess två huvuduppgifter – att främja ett säkert och effektivt betalningsväsende. Självklart är det dock av intresse även med utgångspunkt från den andra huvuduppgiften – att bedriva penningpolitik.

Betalningssystemet kan grovt sett sägas bestå av två delar; infrastruktur och finansiella företag. *Infrastrukturen* är de tekniska och administrativa system som gör det möjligt att ingå och genomföra affärer med finansiella tillgångar. De innefattar marknadsplatser samt clearing- och avvecklingssystem, där ägande- och panträtter avseende finansiella tillgångar registreras. Kopplat till infrastrukturen finns också ett legalt ramverk som reglerar dessa aktiviteter. De

för betalningssystemet centrala *finansiella företagen* är de aktörer som verkar inom ramen för denna infrastruktur, d.v.s. i huvudsak banker och vissa clearinghus. Genom att infrastrukturen bärs upp av dessa företag går det i praktiken inte att analysera infrastrukturen utan att också analysera enskilda aktörer. Det är dessutom så att det legala ramverket i första hand avser de finansiella aktörerna, inte själva infrastrukturen.

Riksbanken har en direkt operativ roll i betalningssystemets infrastruktur genom att banken tillhandahåller ett system för avveckling av stora betalningar, RIX-systemet. Detta system utgör knutpunkten i det svenska betalningssystemet eftersom betalningar mellan bankerna slussas härigenom.

Bankerna har en central roll i betalningssystemet, då det är genom dem som själva likvidflödet i hela samhällsekonomin sker. Det är därför viktigt för Riksbanken att följa utvecklingen på de marknader och verksamhetsområden som påverkar bankernas verksamhetsförutsättningar – ett arbete som blivit mer komplicerat allt eftersom förändringstakten i det finansiella systemet accelererat.

Ett sätt för Riksbanken att arbeta med dessa frågor är att vara en aktiv deltagare i debatten kring det finansiella systemets utveckling. I första hand anser Riksbanken att marknaden ska hantera uppkomna problem genom egna åtgärder, men förekomsten av systemrisker gör att det är nödvändigt att olika myndigheter också agerar mera direkt. Skulle t.ex. en stabilitetshotande kris inträffa är Riksbanken beredd att

aktivt delta i samhällets samordnade arbete för att mildra eller undanröja krisen. Ett medel för detta är möjligheten att i yttersta nödfall ge likviditetsstödjande krediter utan fullgoda säkerheter.

Skulle t.ex. en stabilitetshotande kris inträffa är Riksbanken beredd att aktivt delta i samhällets samordnade arbete för att mildra eller undanröja krisen.

Genom uppgiften att främja ett säkert och effektivt betalningsväsende har Riksbanken ett övervakningsansvar för betalningssystemet. I den första delen av denna rapport förklaras innebörden av detta ansvar. Då ett väl fungerande finansiellt system är ett villkor för såväl ett fungerande betalningssystem som en effektiv penningpolitik inkluderar Riksbankens arbete med stabilitet och effektivitet i betalningssystemet även en analys av stabiliteten i centrala delar av det finansiella systemet i vidare mening.

Konkurrensens effekter på riskerna

Ökande konkurrens kan leda till ett ökat risktagande. Detta innebär dock inte att Riksbanken betraktar konkurrens i banksektorn som något negativt. Tvärtom är konkurrens nödvändigt för att uppnå samhällsekonomisk effektivitet och tillgodose konsumenternas behov. Eventuella negativa effekter av konkurrens kan därför inte motivera någon form av konkurrensbegränsning. Istället handlar det om att bankerna bör vara rustade att klara sig i en miljö med hård konkurrens.

Att döma av den jämförelse av konkurrenskraft som gjorts mellan ett antal europeiska länders banksektorer i avsnitt 1 förefaller de svenska bankerna vara väl rustade att möta den europeiska konkurrensen. Utifrån de indikatorer som använts låg Sverige i topp vad gäller såväl lönsamhet som kostnadseffektivitet och bland de bästa beträffande låga kreditförlustnivåer. Kostnadseffektiviteten kan tänkas förbättras ytterligare, vilket även kreditförlustnivån kan göra på kort sikt. Kreditförlusterna har hittills under 1997 varit lägre än 1996, vilket innebär en

nivå som i och för sig kanske inte är långsiktigt hållbar. På längre sikt, när konjunkturen vänder, är det troligt att kreditförlusterna stiger. En normal lågkonjunktur med den ökning av kreditförlusterna som denna kan förväntas medföra är dock ett normalt inslag i bankverksamhet och detta bör vara beaktat i såväl bankledningars som aktieägares förväntningsbild. Kostnadseffektiviteten kan tänkas förbättras ytterligare när den senaste tidens sammanslagningar, vilka involverar samtliga svenska storbanker, fått genomslag på resultaten. Detta gäller under förutsättning att dessa institut verkligen lyckas få ner kostnaderna enligt planerna. De svenska bankerna hör också till dem som har högst kapitaltäckningsgrad i jämförelsen. Kapitalstyrkan har emellertid inte samma betydelse för konkurrenskraften som de övriga indikatorerna. Här behöver bankerna hitta en rimlig avvägning mellan att tillgodose aktieägarnas avkastningskrav och att hålla en tillräcklig buffert av eget kapital för att kunna hantera potentiella framtida finansiella problem. Den sammantagna bedömningen är att de svenska bankernas konkurrenskraft är god. Risken för ett av konkurrensskäl drastiskt ökat risktagande i de svenska bankerna förefaller för närvarande inte vara stor.

Risken för ett av konkurrensskäl drastiskt ökat risktagande i de svenska bankerna förefaller för närvarande inte vara stor.

Huruvida den svenska banksektorn är en i verklig mening internationellt konkurrerande sektor diskuterades i kapitel 2. Där framkom att konkurrensstrycket idag finns inom vissa segment av bankmarknaden, framförallt vad gäller aktiviteter som exempelvis handel med värdepapper och "investment banking". Vad gäller andra aktiviteter som in- och utlåning till hushåll samt till mindre och medelstora företag har hittills synts mindre spår av internationalisering. Tendenser till en ökad internationell konkurrens även på dessa områden finns emellertid. Detta indikeras dels av ett ökande antal notifieringar om gränsöverskridande handel, dels av de nordiska storbankernas breda satsningar i övriga nordiska länder. EMU kommer att ytterligare bidra till den ökan-

de internationella konkurrensen. Svenska banker kan dessutom komma att få konkurrensnackdelar gentemot sina europeiska konkurrenter om Sverige står utanför EMU, dels genom att de behöver hantera dubbla valutor, dels därför att det inom området "wholesale banking" kan innebära nackdelar att inte ha euron som sin hemlandsvaluta.

Bankerna har även visat sig starka när det gäller att möta konkurrensen från andra finansiella företag och alternativa finansiella produkter till in- och utlåning. Konkurrensen om sparandet från värdepappersfonder och försäkringsprodukter har mötts genom att bankerna själva framgångsrikt erbjudit även dessa produkter. Bankerna har konkurrensfördelar gentemot andra finansinstitut eftersom de via sina kontorsnät kan erbjuda ett brett spektrum av finansiella tjänster. Denna fördel har utnyttjats genom lansering av helkundskoncept där en kund får vissa förmåner om alla tjänster köps i en bankkoncern.

En risk med bankernas breddning av verksamheten är att de nya produkterna och marknaderna inte är helt kända. Detta är därför ett område som det också är viktigt att beakta vid Riksbankens analys.

En positiv effekt av bankernas breddning av verksamheten är att detta leder till en ökad riskspridning avseende intjäningsmöjligheterna. Bankerna får en bredare bas av produkter att tjäna pengar på och de blir mindre känsliga för förändringar i efterfrågan på en viss produkt. Ett exempel är att sparandet i privatobligationer i stor utsträckning bytts mot sparande i värdepappersfonder. Bankerna har i stort sett bara bytt en intjäningskälla mot en annan. Detta kan i sin tur medföra en stabilare vinstnivå, vilket är viktigt i riskhänseende.

När det gäller sparande i värdepappersfonder och vissa försäkringsprodukter i konkurrens med bankinlåning, liksom vid värdepapperisering och företags direktfinansiering på värdepappersmarknaden, innebär utvecklingen att produkter som redovisas i bankernas balansräkningar ersätts av produkter som ligger utanför dessa. Detta innebär att bankerna får en mindre andel av sina intäkter från marginalen mellan in- och utlåningsräntorna. Efter-

som kreditförluster står i proportion till volymen på utlåningsportföljen minskar känsligheten för höga förluster när en större andel av intäkterna kommer från produkter som ligger utanför balansräkningarna. Detta minskar också effekterna på betalningssystemet vid ett eventuellt fallissemang hos en bank. En förutsättning för att detta ska vara positivt för riskerna i betalningssystemet är att bankerna verkligen lyckas konkurrera inom de nya produktkategorierna och inte ökar sitt risktagande för att bevara sina intäktsnivåer. Hittills förefaller bankerna ha lyckats med detta. I sammanhanget bör också påpekas att effekten av att sparande och finansiering försvinner från bankernas balansräkningar inte innebär att risken elimineras, utan att den flyttas från banksystemet till andra aktörer.

Även om bankerna hittills klarat av att möta en allt bredare konkurrens innebär branschglidningen och framväxten av alternativ till bankprodukter ett ökat konkurrenstryck mot bankerna. Tillsammans med en ökad internationalisering innebär detta att konkurrensen i banksektorn kan förväntas hårdna de närmaste åren.

Även om bankerna hittills klarat av att möta en allt bredare konkurrens innebär branschglidningen och framväxten av alternativ till bankprodukter ett ökat konkurrenstryck mot bankerna.

Effekterna av en hårdnad konkurrens ska ses i sammanhanget av bankernas övergripande intjäningsmöjligheter för de närmaste åren. Bankerna har förbättrat sina resultat väsentligt sedan finanskrisen. Till stor del beror det på minskade kreditförluster. Dessa är nu på en så låg nivå att det förefaller osannolikt att de är långsiktigt hållbara. Bankernas möjligheter att höja intäkterna har försvagats av en låg efterfrågan på utlåning, vilket traditionellt varit bankernas kärnverksamhet. Under 1990-talet har efterfrågan på nya krediter varit låg även när den ekonomiska aktiviteten ökat. På senare tid har dock en viss ökning av kreditefterfrågan observerats men det är för tidigt att säga om det endast är tillfälliga förändringar eller början på en mer betydande kreditexpansion. Det finns mycket som talar för en ökad konkurrens lik-

som lägre marginaler även avseende andra bankprodukter, exempelvis finns tendenser till sänkta förvaltningsavgifter avseende fondsparande. Låga nominella räntor kan också försvåra för bankerna att hålla höga marginaler mellan in- och utlåning.

Vikande intjäningsförmåga i bankerna kan bidra till ökade risker, eftersom ett sätt att åtminstone temporärt höja intäkterna alltid är att öka riskexponeringen. När det gäller utlåningen kan detta göras genom att mer riskfyllda lån beviljas, i tradingverksamheten kan mer riskfyllda handelsstrategier intas. En analys av intjäningsförmågan och de riskaspekter som den aktualiserar är därför en viktig komponent när det gäller Riksbankens analys av risker i banksektorn. Ett ökande konkurrenstryck gör denna analys än mer betydelsefull.

Om kapitaliseringsnivån fortsätter att vara hög, samtidigt som intjäningsförmågan minskar, kommer avkastningen på det egna kapitalet att minska i bankerna. I en sådan situation kan en dubbel press mot ökning av risknivån komma att inträffa, dels genom att banker tvingas till mer riskfylld utlåning för att svara mot intjäningskraven, dels genom att aktieägarna kan komma att kräva att det egna kapitalet

minskas, vilket skulle minska motståndskraften mot finansiella problem.

I de slutsatser som hittills presenterats avseende konkurrenstrycket och dess påverkan på bankerna har effekterna av den makroekonomiska utvecklingen inte beaktats. Slutsatserna avser utvecklingen av banksektorns struktur och de förändringar som kan tänkas äga rum avseende ett antal branschspecifika faktorer, oavsett hur konjunkturen och andra makroekonomiska faktorer utvecklas. Effekterna av denna strukturella utveckling på riskerna i det finansiella systemet är emellertid beroende av den makroekonomiska utvecklingen, vilket innebär att de risker som belysts kan få förändrade proportioner om den ekonomiska utvecklingen i något väsentligt avseende förändras till det sämre. De makroekonomiska indikatorer som visade på ökat risktagande i banksektorn före finanskrisen visar idag inte några sådana tendenser.

Slutsatsen blir därmed att stabiliteten i det finansiella systemet utifrån dessa utgångspunkter för närvarande är god. Även i övrigt förefaller stabiliteten i dagsläget vara tillfredsställande.